

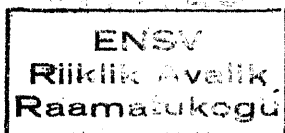
EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

VIIES AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1910

Kolm ajaloohallikat venestamise päivilt.

Kui 1904. ja 1905. aasta sündmused ühele teaduseharule kasu on toonud, siis kõige pealt ajaloole. Mis varemalt tähtsamat juhtus, see maeti hoolega ametikohtadesse maha ja ajalehed tohtisivad paljalt mõne pealiskaudse teate tuua, mida salata ei saanud, sest et see avalikkusesse oli astunud. Seal ametikohtades tolmusivad siis aktid vähemalt pooled aastasajad, enne kui keegi neisse tohtis puutuda.

Sellepoolest on nüüd suur muudatus tulnud. Avalik elu on ärganud ja avalik hääl suurvõimuks saanud, kellega kõige võimsamadki peavad rehkendama. Sellest aga tõusis vastupanemata tung avalikku arvamist oma tööga tutvustada ja oma teguviisist avalikult aru anda, et lugupidamist ja toetust võita ehk eksiarvamistele aegsaste vastu astuda.

Nii valitseb Vene kirjanduses ja kuukirjades ärevuse päivist saadik palaviku sarnane usinus, et ametlikka aktisid avaldada, mis avaldajate ja nende mõtteosaliste seisukohta tähtsates küsimustes peavad selgitama ehk vastaste tühjust ja madalust päevavalgele kiskuma. Aga et vanasõnal kaugeltki õigus ei ole, et „mida aktides ei ole, seda olemas ei ole,“ siis käib ametlikkude dokumentide trükkimise kõrval mälestuste ehk memuaride avaldamine. Just niisugused isikulised mälestused, kaastegevalt läbielamised ja lähidalt nägemised lubavad sagedaste sügavamasse ja kaugemale vaadata, kui külmad, rehkendades väljavoolitud aktide kimbud.

Ka meie kitsama kodumaa viimase weerandaastasaja sündmuste peale on sell teel uut walgust langenud. Nende sündmuste jalaastumine oli raske. Ta pani kõikuma, mida aastasajad otsa äravõitmataks oli peetud. Juba arvati, et vana kaob ja uus asemele tuleb. Need kartused ühelt ja need lootused teiselt poolt ei ole kumbki täide läinud. Vana on jäänud ja jääb veel ei tea kui kaua edasi, aga kesta on ta muutnud.

Sündmuste jalajälgi sisemisesse tuumasse märkame ainult koh-
tutes ja haridusepõllul.

Meie ees seisavad praegu kolm dokumenti, mis läbielatud
veerandaastasada veel kord silmade eest mööda lasevad käia.
Vanemate meelest on see aeg nagu rõhuv unenägu, kust meid
ikka uueste peab üles raputatama; nooremad ei tea teisiti, kui
praegu on, ja nende arust on kõik nõnda, nagu see alati oleks
olnud.

Kolme mehe nimed seisavad kui verstapostid ära käidud
tee veeres: Manassein, Shahovskoi, Koni. Esimene
valmistas oma reviderimisega teise tegevusele teed, kolmas
otsustas õiguse ja südametunnistuse seisukohalt, mis tehti ja
kuidas tehti.

I.

**Крестьянское дѣло въ Лифляндской губерніи. Истори-
ческий очеркъ, по даннымъ сенаторской
ревизіи 1882—3 г. г. „Вѣстникъ Европы.“ 1906 г.
Декабрь. lhk. 673—705.**

Setsaadik, kui Eesti rahval vabadus käest kadus, on
tema liikmetel alati põhjust olnud oma põlvega mitte rahul olla.
Kahel viisil katsusivad nad parandusi nõutada. Nemad tõst-
sivad mässu, et rõhuvat iket maha raputada. Aga iga nurja-
läänud nõuu pani uusi raskusi peale. Kui nad koormaid enam
ei jõudnud kanda, siis läksivad nad palvetega „õigust otsima.“
Aga mis nad tühjust õhust võisivad leida? Jumal ja tema
asemik Roomas olivad kõrges, keiser kaugel, Taani kuningas
Harju ja Wiru laenumeeste ees ise väeti. Üks vana rahva-
laul ütleb, et nad siis „lutikale seina vahel“ oma häda kae-
banud s. o. salaja, tasakesi, oma vahel, üksteisele, ilma et
ükski peremees seda kuulis. Sest juba seda peeti karistusevääri-
liseks kuritööks, kui ori oma isanda üle kaebas. 18. aastasaja
teiselt poolt lubati seda temale kindralkuberneri Browni survel.
Aga rahvaraamat mäletab neist kurbe lugusid jutustada, kes
seda „õigust“ kodustes oludes püüdsivad tarvitada. Niipea
aga, kui vähe liikumisevabadust anti, algasivad kaugemad tee-
konnad riigivõimu kandjate poole „õiguse pärast“, Tallinna ehk
Riiga. Et aga riigivõimu asemikud sagedaste sõbralikult sen-
nise Balti valitseva ringkonna poole hoidsivad, siis loodeti
kõvemat varju, kui abipalumisi veel kõrgemasse kohta juhti.
Algavad tuttavad „Peeterburi käigud,“ esmalt ükshaaval, pärast
tervetes saatkondades. Esimene suur kogupalvekiri 251 all-
kirjaga 15,263 mehehinge volitusel anti 19. novembril 1864
Talvepalees ära. Päris muinasjutulised on need raskused ja
hädaohud, mis viijaid tee peal ja pärast tagasitulekut ootasi-

vad. Kergemate läbikäimiseabinõude kasvamisega ja häda-
 ohtude kahanemisega läksivad kaebtused väljakannatamata
 põlve üle tungivamaks ja nõudsid selgemate sõnadega uuendu-
 susi. Teine suur saatkond „rahva soovidega“ pääsis juunikuus
 1881 keisri ette. Tagajärjeks oli esmalt kibe tüli Eesti aja-
 kirjanduses. Üks saadik, J. Hurt, ei olnud palvekirjale alla
 kirjutanud, sest et tema rahvakooli-valitsuse muutmise palvet
 mitte otstarbekohaseks ei suutnud pidada. Aga valitsuse
 ringkondades võeti seekord enamuse soovisid hea meelega
 kuulda. Võimule pääsnud slavofiililine vool arvas sündsä aja
 tulnud olevat, et oma poliitikalisi ja usulisi püüdeid piirirah-
 vaste kohta kõige esmalt Läänemere kubermangudes teoks
 teha. Et nende põhjendamiseks kindlat materjali saada, võeti
 1882 ja 1883 Liivi- ja Kuramaal talupoegade seisukorra
 r e v i d e r i m i n e ette. Reviderimine kestis 15 kuud. 1884 andis
 reviderimise juhataja, senator N. A. M a n a s s e i n , tööst keisrile
 aru. See põhjenes muu seas teadete peale, mis Liivimaa 5
 Eesti maakonnast 44,788 erainimese käest saadud olivad.
 Peale selle olivad 173 valda vähemalt sellesamaarvulise
 maksjate hingede hulgaga märgukirju sisse annud. See tähendab,
 et 88,000 talupoega, 70 protsenti kõigist maksjatest talu-
 poegist ehk 20 protsenti tervest talupoja-seisusest, siin oma
 soovisid avaldasivad ja reformisid nõudsid. Sagedaste on
 katsutud palvekirjade „tormi“ üksikute „k i h u t a j a t e“, rahva-
 juhtide „kihutusetöö“ viljaks välja kuulutada. Aga see ei käi
 ajaloolise tõega mitte kokku. Selle üle võiks vaielda, kui ots-
 tarbekohased soovitatud uuendused igakord olivad ja kui
 kaugele ulatavast politikatarkusest ja küpsest arusaamisest nad
 tunnistust andsid. Ent seda ei saa keegi asjatundja maha
 salata, et palvekirjades avaldatud mõtted mitte rahva enamuse
 omad ei olnud. Nõnda tundsid sell ajal tõeste meie
 rahva laiemad ringkonnad. Märgukirjades äratähendatud viisil
 lootis rahvas tõeste oma hädadele kustutust. 1881. aasta saat-
 konna vaated ja nõudmised võtsivad kümnedtuhanded tõeste
 omaks. „Meie tunnistame seda petitioni kõigis tema punktides
 terve Eesti rahva hingesoovide tõsiseks avalduseks.“ Nii loeme
 sagedaste sisseantud palvekirjades. Kaebtused nõuavad pea-
 asjalikult patronadi-õiguse kaotamist; kirikuametmeeste kindla
 rahapalga määramist ja kirikuvaranduse valitsust konventide
 läbi; konventide täiendamist; Ev.-Lutheruse rahvakooli sead-
 mist rahvahariduse ministriumi alla ja koolivalitsuse korral-
 damist omavalitsuse põhjusemõttes; Eesti õpekeele maksmapa-
 nemist linna algkoolides ja kreiskoolides ja sunduslikku Eesti
 keeleõpetust Saksa gümnasiumides; Eesti keele professorikoha
 asutamist Tartu ülikoolis ja nende Eesti keele tundmise sun-

duslikku läbikatsumist, kes maa omavalitsuse- ja kohtu-ametisse soovivad astuda; Eesti keele kohalikuks ametlikuks keeleks tunnistamist; Tallinnamaa rüütelkonna palgalise Eichhorni ajalehe „Tallinna Sõbra“ kinnisulgemist; „Üleüldiste kohtuseaduste“ maksmapanemist; ihunuhtluse kaotamist; politsei uuendust; vallavalitsuse õiguste laiendamist; semstvo-valitsuse seadmist; Põhja-Liivimaa ühendamist Tallinnamaaga; agrar- ja maksuseaduste parandamist; joomise vastu võitlemist (kõrtsid!); magasivilja kapitaliserimist; talumaade kaitsmist ja kvootemaade õiget tarvitamist; maa ostuhinna ja rendimaksu määramist riigivalitsuse läbi; kiriku-, majoratide- ja linnamaade sunduslikku müümist; kroonumõisate jaotamist maata inimestele; ostukontrahtide parandamist; mõisate jahipidamise ja kalapüüdmise eesõiguse kaotamist; teoorjuse ja segarendi lõpetamist; maata inimeste põlve kergitamist; nende maksude vähendamist (sissetulekumaks!); mõisa-, kiriku- ja kroonumaa jagamist ja väikeste talukohtade asutamist; väljateeninud alamväeliste vabastamist vallamaksudest ja nende toetamist kroonu poolt.

Juba see pikk ainete üleslugemine tohiks kokkutulnud sooviavalduste rohkusest ja mitmekülgisusest neilegi märku anda, kes ise mitte reverderimise aega läbi ei ole elanud ega kõrgeid aktivirnasid ei ole näinud. Kuhu reverderiv senator ja tema ametnikud ilmusivad, sinna tekkis otse rahva rändamine, kes iga häda ja ülekohtu vastu abi otsisivad, isegi niisugustes asjades, kus kohus ammu oli otsuse ära teinud ja otsust lasknud täita. Usk reverderija võimu sisse oli piiramata. Sooviavalduste vormiline külg võis vaevalt rahuloldav olla. Vilunud seadusetundjaid meil veel ei olnud. Nõuuandjad olivad õiguseteaduselistes küsimustes sagedaste ise lapselikult väetimid. Tartus ja väljas kaugele lausale peeti mõõduandvaks autoritediks kõige keerulisemates omavalitsuse ja põllumajanduse harutustes — Dr. Wesket. Karjakaupa piirasivad rahvasalgad ligidalt ja kaugelt tema korterit ümber. Kell kolmveerand, 10 minutit enne kellalõõmist jooksis vaene Eesti keele lektor lõõtsutades ettelugemisele, kangeste ennast vabandades, et inimesed Helmest ehk Kanepist teda jälle kinni pidanud. Kes Wesket tundsid, ei kahelnud silmapilku tema lahkuse, õiglusetuunde ja heasüdamlikkuse kohta, ei kahelnud ka mitte tema peenikese keele ja kirjanduse tundmise üle. Aga kui Eesti keele lektor ka ettelugemisel oma paarile kuulajale õhinal hakkas uuemaid reverderimise uudiseid jutustama, siis pidivad noored üliõplased juba enestelt tasahiljukesi küsima, kas nõuuotsijad tõeste parajasse paika olivad juhtunud. Keeletundmine ja õiguseteadus, murrakute uurimine ja praktiline politika elavad harva sellesama katuse all.

Senatoril Manasseinil peab suur tööjõud ja terav arvutamisevõim olnud olema, kui tema niisuguste palvekirjade koormatest ja segaselt avaldatud soovidest peaaesjad siiski oskas välja koorida ja ülevaatliku aruande „talupoegade asjast“ kokku seada. Meie ei eksi vist mitte, kui „Вѣстникъ Европы“ kirjatöös „Крестьянское дѣло въ Лифляндской губерніи“ üht osa sellest aruandest näeme, kui trükkitoimetaja H. M. seda otsekohe ka mitte välja ei ütle, vaid ääriveeri mööda ainult tähendab, et see „ajalooline ülevaade senatori-revisjoni aktide põhjal“ olla valmistatud.

Aruanne algab ajaloolise meeletuletusega, mis Rootsi valitsus talupoegade põlve korralduseks tegi, kus iseäranis maamaksude määramine vakuraamatu läbi ja 5/6 osa mõisate võtmine kroonu kätte (reduktion) nimetada on. Vene valitsus tunnistas reduktioni tühiseks ja laenumõisad mõisnikkude päritavaks, mis kõik endised parandused tühja ajas. Alles 1804. aasta Talurahva Seadus pööris Rootsi valitsuse põhjusemõtete juure tagasi, määras talupoegade maa nende äravõtmataks ja päritavaks tarvitamiseks ja seadis tarvitamise eest mõisnikule kindla maksu Rootsi hindamise viisi järele. 1809. aasta lisa-seadused mõtlesivad ka põllusulaste peale, kellele väiksemaid maatükka tarvitada pidi antama. Et neist kitsendustest lahti saada, mis need seadused mõisate omavolile talupoegade maa tarvitamises ja teoorjuse suuruse määramises valmistasivad, võeti 1819 muudatusi ette, mis talupojale isikulise vabaduse andisivad, aga ilma maata, mis täieste mõisniku omaks tunnistati, kuna aga omavalitsuse- ja riigimaksud talupoegade kanda jäeti, ehk neil küll maa kohta enam õigust ei olnud. Talupoegade väljapääsemata seisukord avaldas ennast 19. aastasaja keskpaigas uutes mässulistes liikumistes, väljandrändamises ja usu vahetuses. Õieti tähendas 1842 kindral-kuberner parun Pahlen selle nähtuse põhjuseks teoorjuse kõrgendamist ja talumaade äravõtmist mõisa külge. Ühtlasi keelas tema mõisatele ära talupoegi ilma kohtuotsuseta välja tõsta. Riigivalitsuse pealesurumisel andsivad mõisnikud pisut järele, tingisivad aga omale tasuks, et talumaadest tähtis osa ära lahutati, mida popsidele pidi välja jaotatama ja mõisnikkude heaksarvamist mööda tööliste põlve kindlustamiseks tarvitatama. Ühtlasi lubati mõisamaaga kõik maatükid ühendada, mis talumaade vahel ja nende piirides olivad, aga taalri arvusse ega vakuraamatusse mitte üles ei olnud võetud, nagu metsad, sood, veed ja kõik tarvitamata maa (impedimenta). Kuna 1842 mõisamaad vähem oli kui talumaad — ainult 2/3 talumaast — muutus selleläbi vahekord hoopis teiseks; 1882 arvati mõisamaad 2.114.462 tessätini, talumaad ainult veel

1.432.699 tessätini. 1849. aasta Talurahva Seadus andis mõisnikule luba igal ajal — ka tehtud kontrahi vältusel — talumaade teoorjust raharendiks muuta ehk kohta ära müüa, ilma et rentnik vastu sai panna, kui raharent ehk ostuhind, mida mõis peale pani, tema maksujõuust üle käis. Ta tohtis siis kontrahist ennast lahti ütelda ja sulaseks hakata! Riigivalitsuse katse talumaade maksusid kindlaste ära määrata oli uueste nurja aetud. Ka ei olnud 1846. aasta määrust, et talumaast äralahutatud kuuendikumaad põllusulaste (батраки) elu kindlustamiseks tuleb tarvitada, seadusesse enam üles võetud. Suurelt osalt on ta mõisate külge võetud ja ei ole veel sennijani määratud otstarbe kohaselt tarvitama hakatud. Iseäranis karmilt käiakse 1849. aasta seaduses popsidega (бобыли) ümber. Nende väikest maapidamist kitsendatakse veel märksalt ehk tehakse otse võimatumaks. Neid oli ju ka juuretunud mõisapõldude harimiseks vaja. Ja mida vähem neile omale maad jäeti, seda südikamalt ja igal tingimisel pidivad nad mõisatest ülespidamist otsima. Ka peremeestest tuli sulasmeestele rohket lisa. Et talumaade müügihinda, kelle kohta talupoja seisusel ajaloolik tarvitamise ainuõigus oleks pidanud jääma, kõrgesse ajada, lubas seadus neid ka mitte-talupoegadele omandada. Tagajärg oli, et palju talumaad mõisnikkude, literatide, linnalaste ja väljamaa alamate kätte läks ja endised peremehed hulkuma saadeti.

1849. Talurahva Seadus kinnitati ainult 6 aastaks. Siis pidi kindralkuberner ühes rüütelkonnaga uue eelnõuu välja töötama, selle järele, mis vahe peal kasulik on leitud olema. Aga 1860. aasta Seadus kordab peaaegu sõna sõnalt varemast Seadust ja maksab tänapäevani: Talumaa rendi ja ostuhinna kõrgus jäi määramata; see oli täieste mõisniku hooleks antud. Talumaad tohtisivad kõik seisused osta. Sennisel rentnikul oli luba jäetud talust lahkuda, kui ta uute raskendavate tingimistega kohta ei jõudnud pidada! 23. aprillil 1868 pidi seaduse tähe järele teoorjus täieste kaduma.

Senatori-revisjoni aruanne tunnistab terve rea Talurahva Seaduse määrusi, mis talupoja põlve pidi parandama, talurahvale otse ka h j u l i k u k s. Ühtlasi on hulk talupoegade õigusi, mis neil varem oli, rikutud ehk hoopis ära kaotatud. Selle põhjal oli 1882. a. talupoegade tarvitada ainult veel 1,432.699 tessätini, kuna mõisamaad 2.114.462 tessätini arvati. See on $\frac{2}{3}$ mõisamaast. Sise-Venemaal aga tuli 116 miljoni tessätini talumaa kohta paljalt 63 miljoni mõisamaad. Talusid oli nimepidi talupoegade käes tarvitada 35,353, kuna 939 talu kvootemaana 1849. aasta Seaduse põhjal talumaast ära oli lahutatud. 1882 elas Liivimaal 872,535 inimest. Kui iga

talu peale 3 mehe- ja 3 naasehinge arvatakse, siis saivad ainult 212,518 hinge otsekohe maast oma ülespidamist, kuna 660,017 i. ehk tervelt 77% maata inimeseks pidi loetama. Talumaast olivad talupojad ära ostnud 64,46% ehk 15.897 talu. Taalri hinnad liikusivad 188 ja 491 rubla vahel. Tessätin põldu tuli umbes 125 rubla maksma, mis 3—4 korda kallim oli, kui Sise-Venemaal, kus põllupind võrdlemisi kaugelt parem on. Peale määratumate ostuhindade tõstab mõisnikkude kaaluvust ja mõju majanduseliselt ja poliitikalisel isearanis enam kui 2 miljonites mõisamaad. Viimaks kitsendab talude ostjate õigusi mõisa kasuks hulk kontrahipunktisid, nõnda et ostja ka pärast ostuhinna tasumist mitte iseseisvaks maa peremeheks ei saa. Rendi peal oli Liivimaal maksualust maad 9.159 talu 400,326 tessätiniga ehk 177,863 taalriga. Läbistikkune rendimaks oli 8 rubla 32 kop. taalri ehk 3 rubla 59 kop. tessätini eest, mis Sise-Venemaa parema mullapinnaga võrreldes kõrge maks on. Rendikohtade müümisel arvati 1 rubla rendi eest $22\frac{2}{3}$ rubla ostuhinda, teistes Venemaa kubermangudes 16 rubla $66\frac{2}{3}$ kop. Sellepärast on maksujõuetute peremeeste väljatõstmised sagedad. Peale rendi- ja ostuhinna rõhuvad talumaid kui maksualust maad veel riigi-, omavalitsuse-, kiriku- ja kogukonnamaksud, mida kaheviisilised pinna-mõõdud — taalrid ja tessätinid — veel raskemaks teevad ja segavad. Läbistikku tõuseb nende maksude kõrgus iga talu pealt, á 20 taalrit arvatud, kunni 50 rublani ehk 2 rubla 50 kop. kunni 2 rubla 68 kopikani taalri eest. Selle vastu olivad laialised mõisamaad sundivast maksust vabad, ja rüütelkond maksis ainult vabatahtlikka summasid, mida suuremalt jaolt rüütelkonna kui seisuse heaks tarvitati. Revidentidele anti viimaks üksikute talupoegade kui ka tervete valdade poolt kaebusekirju sisse, et palju kvootemaid mõisaga ühendatud, neid maksualuse maa hulgast välja arvatud, ehk et nende ümbervahetamisel mõisamaa vastu vallale ülekohut sündinud. Kolmes maakonnas põhjalikult toimepandud järelkatsumised selgitasivad, et kvootemaade äralahutamisel talumaadest mõisad oma võimu kurjaste pruukinud: talumaadest lõigatud suuremad osad maha, kui seadus lubanud; kvootemaid vabastatud seadusevastasel viisil maa- ja üleüldistest maksudest; nende äralahutamisel ja tarvitamisel ei olevat seaduse-määrusi tähele pandud. Erapoolikutest kohtudest, kuhu mõisnikud omad mehed, kes talupoegadele rahvuse poolest võõrad, ametisse panivad, ei leidvat talupojad kaitset. Mõisa- ja talumaa ärapiiramisel ei olevat riigivalitsuse võimudel midagi ütlemist olnud.

„Kuna omavoliline talumaade äravõtmine ja nende muutmise mitte-maksualuseks maaks talupoegade maapidamise

pinda kitsendas ja nende maksmise hallikaid vähendas, kasvatas ta ühtlasi rahva majanduselisi raskusi ja pahandas sügavalt tema kõlbuse tunnet. Talumaade seadusevastased mahalõikamised paistavad, nagu mineva aastasaja neljakümne aastatel, kui üks peapõhjus silma, et talupojad rahul ei ole ja mõisnikkude vastu kangeste ärritatud on. Selle kannul ja ühenduses paljude teiste, talupoegadele mitte kasulikkude maa-apidamise tingimistega „võivad — revisjoni arvamist mööda — tulevikus väga mittesoovitavad ja raskeste parandataavad tagajärjed käia.“

Selle ähvardava ettekuulutusega lõpeb revisjoni aruanne. Trükkipanija H. M. arvab, et kui seda aruannet parajal ajal ja õigel viisil tarvitatud ja hädalisi põllumajanduselisi parandusi toime oleks pandud, palju sellest oleks võidud ära pöörda ja sündimataks jätta, kelle tunnistajad meie viimasel ajal (1905 ja 1906) pidime olema. Mis peale revisjoni-aktisid tõe poolest tarvitati, seda näeme lähemas numbris, kus „vürst W. S. Shahowskoi arhivist“ kõneleme.

W. Reiman.

Mikspärast on emakeel armas. 1)

Kõne Eesti Kirjanduse Seltsis.

K. Leetberg.

Mis on sõna? Tuuleõhk mis nõnda ehk nõnda väriseb. Aga tuhanded mõistavad teda ja rõõmustavad temast.

Auustud kuuljad. Üks vanaviisi jutt räägib meile ühest vaesestlapselt, keda tema kuri võerasema metsa saatis, et ta seal pidi hukka saama. Aga metsas tuli vaeselapsele hea vaim vaese halvatud sandi näul vastu, vaenelaps oli lahke ja viisakas tema vastu ja aitas teda, ja sellepärast juhatas hea vaim vaeselapse jälle koju tagasi ja andis talle veel kingituse kaasa, et iga sõna juures, mis ta rääkis, temal kullatükk pidi suust välja kukkuma. Muidugi saatis nüüd võerasema oma tütre ka metsa seda kallist kingitust saama. Aga tema tütar oli hea vaimu vastu uhke ja hoolimata ja sai siis ka oma-väärilise kingituse: temalt hüppas iga sõna juures kärnkonn suust välja. — See on üks vanaviisi jutt. Ta tahab kõige pealt noorte tütarlastele õpetuseks olla, et nad ikka lahked ja viisakad piavad olema. Aga temal on veel üks teine sügavam tähendus sees. See kärnkonn ehk kullatükk, mis rääkides inimese suust

1) Kirjaviis kirjutaja oma.

tuleb, see on se sõna ise, mis inimene räägib. Seda tähendust ei pane mitte mina tagant järele jutule sisse, vaid jutt ise on juba sellest tähelepanemisest välja kasvanud, et ühe inimese kõne on armas kuulda, iga sõna on ilus ja puhas ja selge nagu kullatükk. Teine inimene teeb oma suu ka lahti, aga tema sõna on toores ja vastik ja jälk, nagu kärnkonn volksatab suust välja.

See on üks vanaviisi jutt oma tõe tuumaga.

Mina tahtsin täna ka keele sõnast ja tema mõnust rääkida, ja tahtsin äramäärata katsuda, mis tingimistel keele sõna armas on, mis tingimistel mitte, ja palun selleks auustud kuuljaid minuga mõneks ajaks kaasa tulla.

Meie piame siin hakatuses kohe ühe pisikese vahe ära seletama, mis meid muidu eksitada võiks. Armas on meile muidugi kõige pealt iga niisugune sõna, mis meile midagi armast ütleb, midagi, mis meie just ootame ja soovime. Üks niisugune sõna näituseks, mis meid sööma kutsub, kui kõht parajaste tühi on, on meile armas. Aga siin meie petame ennast siiski. Mis meile siin armas on, ei ole mitte sõna ise, vaid see asi, mis meile tema läbi ilmutatakse. Sest muidu tuleks välja, et üks ja seesama sõna enne lõunat armas oleks, pärast lõunat, kui kõht täis, mitte. Meie küsimine käib ainult keelesõna enese kohta: milla on keele sõna kui mõtteavaldamise abinõu ise enesest armas, ilma selle peale vaatamata, kas see asi, mis ta ütleb, meile meelt mööda on või mitte.

Missugune keelesõna on siis armas? Selle peale on üks tuntud ümmargune vastus juba olemas, mis ütleb: emakeel on armas. Aga niisugusid üleüldseid vastusi ei tohi mitte kohe uskuda, neid piame enne proovima, kas ja kui pikalt nad õiged on. Seda sõna siin on tarvis iseäranis teravaste proovida, sellepärast et need, kes seda ütlevad, mitte ustavad ei ole.

Kes seda siis ütlevad? Politika mehed ja luuletajad, ja need ei ole tõe otsimises kumbgi ustavad. Politika mehed kiidavad palju ja laidavad palju ja valestavad palju. Nende ammet on juba niisugune, et nad ikka kahesuguse mõeduga mõetma piavad. Kui keegi, ütleme, Läti politika mees on, siis ta piab lätlastele Läti emakeelt armsaks kiitma, aga et sakslastele nende Saksa emakeel ka armas on, seda ta vähemalt ei tohi mitte nii soojalt kiita, ehk muidu ta ei enam Läti politikamees. — Ja luuletajad? Luuletajad on luuletajad, nemad luuletavad. Ma ei taha sellega nende tegevust sugugi alandada. Nende sõna on ustavam kui politikameeste sõna, sest nemad räägivad sellest, mis nemad tunnevad ja tundmustel on iga kord oma tõe põhi all. Aga see ei aita meid siin siiski mitte edasi, sest nüüd piaksime jälle proovima, kui pikalt ja mis seisukohast need tundmused õiged on.

Kust me seda õiget otsust siis saame? Meie piame kellegi teise käest küsima, kes meile ustavama vastuse annab. Küsime ükskõik kelle käest, kes meile aga otsekohese meelega vastab. Küsime kas ühe liht külapoisi käest, aga tõsise, rikku-mata külapoisi käest, kes mitte luuletaja ei ole ja ka mitte isamaamees. Mis te arvate, auustud kuuljad, kui meie niisu-guse külapoisi käest küsiksime, et „Armas külapoiss, ütle meile, kas sinu emakeel on sulle ka armas?“ Mis ta meile küll vastaks? Ta teeks suured silmad ja ei vastaks midagi. Aga vaikimine on ka vastus, kui meie aga ise oskame seda vaiki-mist õigeste ära mõista. Siin meie saame sest vaikimisest aru. Meie külapoiss, kes ainult üht keelt tunneb, on selle keelega nii ühte kasvanud, et ta ei teagi, et tal keel on. Tema keel on üks tükk tema olemisest, nagu käsi ja jalg ja muud ihu-liikmed, ja nõnda kui meie käest ja jalast mitte ütelda ei või, et nad meile „armsad“ oleksid, nõnda ei või ka meie küla-poiss, kes ainult üht keelt räägib, selle tundmisele tulnud olla, et tema keel temale armas ehk mitte armas oleks. Meie ei saanud siis vastust sellepärast mitte, et meie rumalaste küsisime.

Aga kui meil kord niisugune hea külapoiss käepärast on, kes otsekohesed vastused annab, siis ärme laseme teda mitte kohe minema, katsume tema käest veel teist korda ja targe-mast küsida. Saadame oma külapoisi Venemaale ehk Saksa-maale ehk mujale võõra rahva hulka, laseme teda seal paar aastat elada ja küsime temalt siis, kas emakeel armas on. Siin ta ei ootagi küsimist, ta ütleb juba ilma küsimata ühe sõna, mis meile väga tähtis on. Ta ütleb: „Armas maakeel aita!“ „Armas maakeel!“ See sõna on ustav. Ta ei ütle mitte „ilus emakeel“, „kõlav Eesti keel“, ta ütleb halva sõnaga: „maakeel“, aga ta on ära tunnud, et see keel „armas“ on. Ta ütleb ka, mikspärast ta armas on. Sellepärast et ta „aitab.“

Katsume nüüd oma külapoisi seisukorrast aru saada. Enne, ütlesime, oli keel temale nagu käsi ja jalg, nüüd on tema seisukord niisugune, nagu oleks tema parem käsi kinni siutud ja ta piaks kõik tööd, mis enne parema käega tegi, nüüd harjumata ja taibumata pahemaga tegema. Siin ta märkab seda vahet, mis endise ja praeguse vahel on, ja nimetab endist töötegemist praeguse kõrval armsaks, sellepärast et ta ilma takistamata edenes. Nõnda on ka keelega. Alles siis tunneme ära, et emakeel armas on, kui meie tema kõrvale ühe teise keele paneme, mis mitte armas ei ole, mis tarvitades raskusi ja takistusi teeb. „Armas“ ei tähenda siis selles mõttes, kui meie seda keelest tarvitame, muud midagi, kui et ühel teataval keelel need raskused ja takistused puuduvad, mis teistel keeltele temaga võrreldes on; ehk teistpidi üeldud:

„armas“ on meie küsimuses oma sisu poolest üks negatiiv tähendusega ehk pundusepoolse tähendusega sõna: ta ütleb ainult, et asjal midagi ei ole, neid rääkimise ja arusaamise raskusi nimelt. (Sell sõnal on jo teises mõttes ka oma olemise-poolne ehk positiiv tähendus, aga sellest meie siin ei räägi). Üks teine niisugune negatiiv tähendusega sõna on näituseks „õigus“, mis ka ainult ülekohtu puudumist tähendab.

Meie oleksime siis nüüd oma küsimise peale vastuse leidnud: Emakeel on armasselle pärast, et meie teda paremine mõistame kui teisi keeli, tema ei tee meile mitte raskusi, vaid tuleb igakord just nõnda, kuida meie soovime: paremat keelt kui teda ei tea meie arvatagi.

Et meie otsus õige on, võime kohe ära proovida. Kui meie oma külapoisid kauemaks ajaks võõra rahva hulka jätame, üks aastat kahtekümmend, ilma emakeelt kuulmata ja rääkimata, nõnda et ta võõra keelega hästi ära harjub, siis jääb emakeele tarvitamine temale viimaks raskemaks kui võeras keel, võeras keel astuks temale emakeele asemele ja oleks temale ka armsam kui emakeel.

Meie oleme nüüd vastuse küll saanud oma küsimise peale, aga meie tunneme siiski kõik, et see vastus meid ikka veel mitte ei rahusta. Meie vastusel on puuduse poolne sisu, ta ütleb ainult, et emakeelel midagi ei ole, mis teistel keelteil tema kõrvas on. Küsimise täiemaks äramõistmiseks piame veel asja olemise poolt tähele panema, neid rääkimise ja arusaamise raskusi, mis võera keele tarvitamise juures on. Et need raskused väga suured on, teab igaüks omast käest, kes võeraid keeli räägib. Vähe on ülepea neid inimesi, kes kõigist neist raskustest üle saavad, kellele võõras keel päris omaks jõuab saada. Raskused on mitmesugused. Kõigepealt üks arusaamise raskus. See tuleb sellest, et keelt rääkides meie ei ütle sõnu mitte tervelt ja täielt välja, vaid ütleme ainult tähtsamad hääled ja võtame mitu sõna üheks kokku. Kes keelega hästi harjunud on, see saab neist kokkuvõetud häälest, mis kuuldavale tulevad. üksikud sõnad ilma vaevata kätte; kellele keel võõras on, sellele on see väga raske. Kui eestlane „jole“ ütleb, ehk venelane „онгртъ“, siis saab sellest ainult harjunud keelemõistja aru, et see „ei ole“ ja „онъ говоритъ“ tähendab. Kes esimest korda võera keele rääkijaid kõrvalt kuuleb, ei oska vahet midagi sellest, mis ta kuuleb, järel rääkida. ja kui keegi raamatute järel võera keele ka hästigi kätte on õppinud, kõik grammatika säädused tunneb ja kõik sõnad teab, siis tal on selle keele elavast kõnest ikkagi veel väga raske aru saada, kõige raskem just siis, kui ta selle keele sündinud rääkijaid kõnelema kuuleb. Aga siiski see raskus

iseenesest ei ole mitte suur, temast saab viimaks ikka jagu ja tema pärast võiks võõras keel niisama armsaks saada kui emakeelgi.

Suurem on üks teine raskus, mis keele rääkijal on, kui ta võõra keele hääli sünnitama peab. Keele hääled sünnitakse seda moodi, et meie kopsudest õhku välja puhume ja siis seda väljavoolavat õhku häälesünnitamise riistade läbi, kõrisõlme, kurgu, suuavaruse, keele, moka läbi, nõnda ehk teisiti kõlama paneme — nõnda kui pasunat puhudes klappidega. Kui meie nüüd lapsest saadik emakeelt räägime, siis koolduvad häälesünnitamise riistad selle keele kohaselt ära, nõnda et nad kõik selle keele hääled ilma raskuseta sünnitada võivad, nagu mängides, eksimine on otsekohe võimata. Kui meie aga nüüd nende ühe keele järel ära kooldunud hääleriistadega teise keele hääli sünnitama piame, siis piame oma häälesünnitamise riistad vastu nende harjunud kombet ammetisse panema ja neid igal ajal hoolega valvama, et nad mitte ei komista. Meie võiksime ütelda: Emakeelt keel räägib ise, võõrast keelt piame meie rääkima, ja pealegi veel vastiku keelega, kes sõna ei taha kuulda. Tuntud keeleuurija Max Müller — tema oli sündimise poolt sakslane, Saksa lauliku Wilhelm Mülleri, n. n. Griechenmülleri poeg, sai aga juba noores ias Inglismaale ja oli seal kaua aega Oxfordi ülikooli peal professoriks — tema ütleb iseenesest, et Mina olen omas elus mitu korda enam Inglisekeelt rääkinud kui Saksakeelt, aga siiski kui ma tund aega ühte joont Inglisekeelt olen rääkinud, siis ma tunnen enese väsinud olema. Aga Saksakeelt võin päevad otsa rääkida ilma väsimust tundmata.

Need kaks raskust, kellest meie siitsaadik rääkinud oleme, on enam välispidised. Võõra keele õppimise juures on aga veel üks seestpidine raskus ja see on suurem kui need välispidised. Et sellest aru saada, piame natukene sügavamalt peale hakkama ja vaatama, kuida ja mis põhjuskorra järel keelerääkimine ülepea sünnib. — Palun mitte karta, et ma asja juurest kaugele ära lähen, ma olen kohe jälle asja juures tagasi. See vaheseletus on aga tarvilik, ja et ta arusaamisele ehk natukene raskem on, siis paluksin siin kohal teravamalt tähele panna.

Keele rääkimine on, nagu teada, mõtete avaldamine häälte läbi. Neist asjadest ja olemistest, mis inimene oma meeltega tähele paneb, jäävad temale üksikud mõttekujud meele. Inimene näeb, ütleme, valget lund, valget piima, valget lupja, valget lammast; sealt jääb temale üks mõttekuju „valge“ meele. Keeles on meile nüüd nende üksikute mõttekujude kohta teatavad häälelised tähendusmärgid ehk sõnad antud, mis neid

mõttekujusid tähendavad. Sõna „valge“ on mõttekuju „valge“ häälelik tähendusemärk. Rääkimine ja arusaamine sünnib nüüd nõnda. Rääkija teeb teatava mõttekuju häälelise tähendusemärgi, ütleme „valge“, ja kuulja, kes teab, missuguse mõttekuju märk tehtud häälel on, muudab selle hääle oma meeles jälle mõttekujuks tagasi ja saab nõnda rääkijast aru. Asja põhjuskord on seesama kui kirjutamise juuresgi. Kirjutamise juures muudame kõrvale kuuldava hääle silmale nähtavaks tähenduse märgiks, kirjataheks, ja kes teab, missuguse hääle märk iga kirjataht on, see muudab selle silmale nähtava märgi jälle kõrvale kuuldavaks hääleks tagasi: tema oskab seda kirja lugeda. Nõnda ka rääkimisega: vaimlik mõttekuju muudetakse kõrvale kuuldavaks hääleks, ja kes teab missuguse mõttekuju märk see häälel on, see muudab tema jälle mõttekujuks tagasi: tema oskab sellest keelest aru saada. Kõik maailma keeled on seega siis nagu mitmesugused iseviisilised ab-d-d, mis üksikud rahvad oma esivanematelt pärinud on mõtete avaldamiseks.

Aga nüüd tuleb üks raskus: Mõttekujude arv, mis inimese peas sünnivad, on ilma piirita. Sõnade arv aga, mis keeles antud on, olgu ta küll suur, on igakord ikka piiratud, ja iga üksik keelerääkija ei tunne kaugeltgi kõiki keele sõnu. Küsimine on siis nüüd see: Kuda on se võimalik nende mõnetuhande sõnaga, mis iga keelerääkija tunneb, kõiki mõttekujusid, mis inimese ajus sünnivad, ära tähendada, sest nende arv on ilma piirita? See võib muidugi ainult nõnda võimalik olla, et meie üht sõna mitme mõttekuju märgiks tarvitame. Aga siis tuleb jälle uus küsimine: Kuda meie siis teame, missuguse märk ta igal üksikul korral on? Kuda meie seda siiski teame, seda õpime kõige paremine ühest näitusest.

Võtame Eesti keele jooksmise sõna. Ütleme see sõna tähendaks esialgu ainult inimese jooksmist, nõnda et kui me ütleme „inimene jookseb“, siis see oleks arusaadav. Siit meie võiksime aga sellesama sõnaga ka kohe üelda „hobune jookseb“ ja saaksime sellest ka aru, ehk küll hobuse jooksmine juba teistsugune on kui inimese jooksmine. Kuulja mõistaks seda nõnda: „hobune jookseb“ see tähendan, hobune teeb sedasama mis inimenegi, kui ta jookseb, aga teeb seda muidugi hobuse moodi, nõnda kuda hobune seda oma loomu järel teha võib; kudamoodi hobune seda seeb, seda ta teab ise oma nägemisest. Mõte oleks siin igapidi kindlalt ära üeldud. Siit võime nüüd seda sõna ka teiste loomade kohta tarvitada: „siga jookseb“, „kana jookseb“ j. n. e. Siit edasi minnes võime ütelda „vesi jookseb“ ja saaksime selle ütlemise tähendusest ka aru: vesi teeb seda mis loomadgi, kui nad jooksevad, aga teeb seda nõnda, kuda see vee loomu järel

võimalik on. Missugune se vee jooksmine on, seda teame omast nägemisest. Siit edasi võime nüüd ka asjade nime vahetusega ütelda: „jõgi jookseb“. Kuulja mõistab, et siin on lühidelt „jõgi“ öeldud „jõe vee“ asemel. Kui meie nüüd teame mis „jõgi jookseb“ tähendab, siis võime ka üelda „räästas jookseb“, selle järele „ämber jookseb“, selle järele „katus jookseb“ ja nõnda edasi.

Mitimest vahetähendusest läbi oleme seega inimese jooksmise juurest katukse jooksmise peale välja tulnud: kaks tähendust, mis üksteisest hoopis lahus seisavad, kus aga üks ommeti teisest välja on kasvanud. Ma ei taha muidugi mitte üelda, et see tähenduse muutmine just neid astmeid mööda käinud on, mis mina siin ette toon. Ma tahan ainult seda näidata, kuida üks sõna omale mitu tähendust saab, aga siiski igakordses ütlemises arusaadavaks jääb. Jooksmise sõnal on veel palju muid tähendusi, siin oleme ainult ühe tähendusi haru ehk tähenduse ria ette toonud. Meie ütlemes sellesama sõnaga veel: „raha jookseb“, „veski jookseb“, „hundid jooksevad“ jooksu kuul j.n.e. Aga ma jätan need tähendused siin kõrvale ja toon ainult veel ühe lühikese näituse, kuida sõnalõppudega lugu niisamasugune on.

Meie ütlemes: „kinnas on käes“ ja see tähendab sedasama mis „käsi on kindas“. Kuida see võimalik on? Siin piavad jällegi vahetähendused ühe ütlemise pealt teise peale üle viima. Ütleme, see s-lõpp, mis meie sõnades „kindas“ ja „käes“ ette tuleb, tähendaks esialgu seesolemist, nõnda et kui meie ütlemes „lehm on laudas“ „käsi on kindas“, see tähendaks siis: lehm on lauda sees, käsi on kindas sees. Selle järel võiksime ütelda „kirves on varnas“ ja see tähendaks ka: kirves on varna sees. Aga asja olemise läbi saaks see ütlemine veel ühe teise tähenduse: kirves on oma koha peal, kus tema ase on. Siit võime selle uue tähendusega nüüd jälle edasi ütelda: „kirves on pakus“, „kirves on seinas“ ja siit edasi: „kuub on varnas“, „kuub on seljas“, „rätik on kaelas“, „müts on peas“ ja nende järel viimaks: „kinnas on käes“, kus s-lõpu seesolemise tähendusest enam jällegi ei ole.

Meie näeme siis, et sõnad ja sõnalõpud omale kõiksugused tähendused saada võivad, ka niisugused mis risti üksteise vastu käivad, nagu s-lõpu seesolemise ja väljasolemise tähendus. Aga mis on siis nüüd veel se sõna tähendus, kellest me räägime? Mis on näituseks jooksmise sõna tähendus? Kas hobuse jooksmine või vee jooksmine või katukse jooksmine? K i n d l a t j a s e i s v a t tähendust üksikul sõnal ei ole. Tema saab oma tähenduse alles igakordses tarvituses, kus ta selle ehk

teise sõnaga ühendusesse astub, ja neist tarvitustest siis jääb temale ka üksikult selle ja teise tähenduse mälestus külge.

Pöörame nüüd endise juure tagasi. Meie küsisime, kuda võib piiratud sõnade arvuga kõiki ilmotsata mõttekujusid ära tähendada? Nüüd näeme, et kui ka sõnade arvul oma piir on, sõnade tähendus on ka piiramata arv, sest igal üksikul sõnal juba on ilmlõpmata palju tähendusi, õigem ütelda tähenduse võimalusi, sest tähendused, nagu nägime, ei ole mitte sõna sees valmilt seismas, vaid sünnivad alles sõna tarvituses¹⁾.

(Jääb poolele).

Tõmbamine.

M. J. Eisen.

Pulme arvatakse tavalisest rõõmupidudeks ja oodetakse neilt lõbu ja lusti. Juhtub ometigi mõne korra, et lõbuotsijad pulmest veriste peadega koju tagasi pööravad. Mitmes pulmas tehakse kuningas alkohol pulmaperemeheks. Kuningas alkohol ihkab alati kuninglikku võimust näidata; ta alustab isegi pulmas sõda. Niisugusel korral peavad meiegi päivil veel pulmalised pulmadesse veriseid jälgi järele jätma.

Minu tahtmine ei ole see kord ometi neist veristest pulmadesst kõneleda, mis alkohol meie päivil vahel näitelavale kannab, vaid vanaaegsetest veristest pulmadesst, millal veriseid pulmades jälgi iga korra sugugi alkoholi süüregistrisse ei tohtud arvata, kui ka ma salata ei taha, et mõneski verises pulmas ehk alkohol pulmavõõrana platsi astus.

Meie kodumaal tuntakse väga palju kohte, kellest räägitakse, et seal muiste kaks pulmarongi vastamisi kokku juhtunud. Rongide vahel tõusnud tüli, mis alati veriselt lõppenud. Mõne korra tapetud tülis peig, mõne korra pruut, mõne korra ühel pool peigmees, teisel pool pruut ära. Rõõmsad pulmad muu-

1) Kirjas on asi niisamasugune. Keele hääli on ka ilmotsata palju, aga meie võime siiski 23 häälemärgiga kõik Eesti keele hääled tarvilliku kindlusega ära tähendada. Kui meil on näituseks kaks sõna kook ja kask, siis on neis sõnades neli k-d kirjutatud, aga rääkimises kõlab, kui teravalt tähele paneme, iga k ise moodi: 1. k sõna alguses o hääle ees, 2. k sõna alguses a hääle ees, 3. k sõna lõpus o hääle järel ja 4. k sõna lõpus s hääle järel. Tähe igakordne kõla määratakse ära sõna rõhu läbi ja teiste häälte läbi, mis tema ligidal seisavad. Teine näitus: enne, teeb, näeb, vaev, teud, teab. Siin on kaheksa e-d ja igaüks kõlab ise moodi. Siit piame meeles, et meil mitte võimalik ei ole kõiki hääle vahesid, mis kõnes ette tulevad, ka kirjas ära tähendada.

tunud sedaviisi veristeks pulmadeks. Enamiste kuulutab tapluse paigale püstipandud rist veriste pulmade mälestust järeltulevale põlvele.

Nimetan mõned kohad, kus niisugused verised pulmad peetud, kohad, mis mulle nii ütelda juhtumisi silma puutunud. Kui ma rahvaluule korjandustest tähendatud kohte oleksin otsima hakanud, oleksin neid muidugi rohkem leidnud.

Paistu Tuhalaanes näidatakse nelja-ristiga kivi ja kõnelakse selle kivi kohta, et selle alla vanaste kaks peigu ja kaks pruuti maha maetud, kes pulmasajade kokkupõrkamisel surma saanud.

Holstres on Härjakoorma talu maa peal kaks ristidega kivi. Need kuulutada ühe pulmasaja peiu ja teise pulmasaja pruudi mälestust. Tähendatud peig ja pruut tapetud sajade kokkupõrkamisel sinna ära ¹⁾).

Tarvastu mõisa põllul tulnud niisama kahed pulmalised teel vastu. Ühelt poolt tapetud peigmees, teiselt pruut. Suur kivirist tunnistab praegu veel seda paika ²⁾).

Karksis Karutoosi maal on ristiga kivi. Sel kohalgi langenud tülis ühelt poolt pruut või peig ³⁾).

Halliste Velikse vallas Sambla talu maa sees seisab ristiga kivipost. See sinna langenud pruudi ja peiu mälestuseks püsti pandud ⁴⁾).

Virumaal jutustatakse mõnda lugu veristest pulmadest ja näidatakse ärapeetud võitlemise kohte.

Kadrina kihelkonnas Lassilas juhtunud kahede pulmade pulmalised vastastikku. Tülis langenud ühelt poolt pruut, teiselt poolt peig ⁵⁾).

Haljala kihelkonnas Vihula vallas Ristimäel tapetud niisuguses tülis peigmees ära ja pandud ta mälestuseks ristiga kivi püsti.

Kaarli vallas juhtunud niisamasugune lugu. Pruuti tahetud peiupoisiga paari panna. Et pruut peiupoissi meheks ei tahtnud, tapetud pruutki ära ⁶⁾).

Haljala kihelkonnas Annikvere ja Karula mõisa rajal tapetud Paateristil teisest sajast peig, teisest pruut ära. Nende mälestust kuulutab paest rist ⁷⁾).

1) J. Jung, Muinasaja teadus II, lk. 131.

2) J. Waine ja J. Ronimoisi teadete järele Tarvastust.

3) Muinasaja teadus II, lk. 18.

4) Sealsamas, lk. 34.

5) J. Neublau teadete järele.

6) Narvast Tallinna, lk. 18.

7) Sealsamas, lk. 19.

Niisamasugust lugu teatakse Järva maakonnast Koeru kihelkonnast Metsla vallast Mäe talust. Järelejäänud pruut ja peigmees pandud vägisi paari. Pruut pole aga võõrast peigu tahtnud, vaid soovinud, et ta ennem kiviks ehk kännuks saaks. Ja järelejäänud pruut moondunudki kiviks ¹⁾.

Harjumaal Jõeletme kihelkonnas Rummu vallas on „Kahe risti mägi.“ Sel mäel tapetud ühest pulmarongist pruut, teisest peigmees ära ja järelejääjad pandud vägisi paari ²⁾.

Läänemaal Virtsus Kurevere perede juures tapetud pruut ära. Surma saanud pruudi mälestuseks pandud sinna kivi püsti ³⁾.

Hiiumaal Reige kihelkonnas on Alastiristi nimeline koht. aeal langenud ühelt poolt peigmees, teiselt poolt pruut. Hiidlased peavad selle koha suures auus. Mõõdaminejad teevad väikese ristikesse ja viskavad sinna maha. Mõne aja eest veel nähtud seal pool koormat ristikesi ⁴⁾.

Saaremaal Reonõmmes langenud ühelt poolt pruut, teiselt poolt peigmees. Nagu hiidlased, mäletavad saarlasedki langenud pruuti ja peigmeest ⁵⁾.

Kui kõik niisugused paigad üles otsiksime, saaks nimekiri õieti pikaks. Igapidi näitavad ja tunnistavad need ettetoodud juhtumised, et vanal ajal veriseid pulmi enamiste igal pool ette tulnud.

Sündmuste kohta antud seletustega lähevad rahvajutud lahku. Ühed jutud teavad, et niisugusel juhtumisel, kui kaks pulmarongi vastamisi kokku puutunud, tingimata võitlemine pidanud algama ja võitlemist niikaua edasi peetama, kuni ühelt poolt pruut ja teiselt poolt peigmees langenud. Teised jutud jälle ei tunne niisugust tingimist, et pruut ehk peigmees pidanud langema, vaid teevad langemise juhtumise tagajärjeks. Juhtumisi tõusnud tüli ja tülis hakanud veri voolama. Juhtumisi kokkupõrkamisel lasevad mõned rahvajutud peigmehe ehk pruudi kividega surnuks lüüa. Ometi teavad rahvajutud kividest arukorral rääkida. Enamiste olivad pulmalistel sõjariistad, vähemalt mõõgad kaasas. Kokkupõrkamisel tõmmati mõõgad tupest välja ja tungiti siis mõõkadega kallale. Mõnes kohas ei läinud mehed iialgi mõõkadeta pulma. Kes võis teada, kus mõõka tarvis läks. Tarvastust saadud teadete järele olnud pulmarongide lustisõitudel igal pool mõõgamees kaasas, keda „raudkääks“ kutsutud ⁶⁾. Tõusnud tüli, tormanud mõõga-

1) Sealsamas, lk. 20.

2) G. Willbergi teated Rummust.

3) A. Reimanni teated Virtsust

4) M. Liedenbergi teated Hiiust.

5) A. Kuldsaare teated Saarest.

6) J. Kala teated Tarvastust.

mees kohe mõõgaga kallale. „Raudkäsi“ sõitnud alati ratsahobuse seljas. Teised rahvajutud teavad, et seal, kus peiu poisid ja muud pulmameesterahvad mõõku kannud, mõõgakandjad tavalisest ratsa sõitnud, peiu poisid ikka, muud meeste rahvad väga sagedaste. Mõõgamehed pääsivad muidugi hõlpsaste pruudi kallale, kes vististe ratsa ei sõitnud. Raskem oli peigmehe kallale pääseda. Peigmees võis ratsu seljas kergelt eest ära pääseda, kui vastaste leerist keegi teda tapma tuli. Aga tuleb vist oletada, et peigmees ehk pruudi kõrval reel ehk vankris istus, ja niisugusel korral ratsamees hõlpsalt ta kallale pääsis.

Tarvastust saadud teated kuulutavad, et pulmarongide kokkupuutumisel niisugusel korral, mil nii ütelda tingimata seaduseks olnud ühelt poolt pruuti, teiselt poolt peigmeest ära tappa, enne liisku heidetud, missugune peigmees ja missugune pruut surmale pidanud ohvriks langema¹⁾. Suurem jagu rahvajutte ei tunne aga niisugust liisuheitmist sajade kokkusaamisel, vaid tüli tõusmisel teeb ainult tugevama mõök otsust. Mõõka ei panda enne tuppa, kui ühelt poolt pruut ja teiselt poolt peig ei ole langenud. Paistu rahvas teavad aga, et neil mõlemal pool peigmees ja pruut ära tapetud, kuid tavalisest ei tunne jutud nii suurt tapmist, vaid lepivad kas peiu ehk pruudi tapmisega üksi ehk lasevad ühelt poolt peigmehe ja teiselt poolt pruudi langeda.

Elussejäänud pulma peategelastega ei mõista rahvajutud nalja. Enamiste kuuleme, et järelejäanud pruut elussejäänud peigmehe enesele meheks pidanud võtma, ükskõik, kas pruut teda tahtis ehk mitte. Niisama vähe küsiti peigmehele, kas ta langenud peiu pruuti oma pruudiks tahtis võtta. Ta pidi lihtsalt võtma. Võtmine oli nii ütelda rahva seadus. Siiski mõned rahvajutud ei määra peigmeest leseksjäänud pruudi võtjaks, vaid peiu poissi. Veel lisavad rahvajutud juure, et kui leseksjäänud pruut ehk peigmees talle nii ütelda mõõga seaduse teel määratud abikaasat enesele ei tahtnud võtta, mõök ta üle kohut mõistis ja talle seesama saatus osaks sai kui sellele, kelle järelejäanud eluseltsilist teda enesele võtma, sunniti.

Langenud pulmade ohvrid maetud alati sinnasamasse maha, kus nad langenud. Pulmalised pannud nende mälestuseks ometi ikka kivi haua peale märgiks.

Tapmise lugu sajade kokkupõrkamisel teades katsunud mõistlikud peid ja pruudid pulme ja pulmasõituseid alati nii seada, et nad teise pulmarongiga kokku ei puutuks. Mõni hulljulge peigmees aga ei hoolinud ettevaatusest, vaid sõitis,

1) J. Kala.

kuhu juhtus ja sattus sedaviisi võõra pulmasajaga kokku. Mõni tahtis koguni oma julgust ja kangust näidata ja teise pulma peigmeest tappa, ilma et oleks sest hoolinud, et omast pruudist ilma jääb. Kes teab, ehk mõjus mõne korra alkohol kaasa ja pani kokkupuutumise kurbe tagajärgi unustama. Verised tagajärjed tulivad aga rahvajuttude järele igakord nähtavale.

Karistusest peigmehe ehk pruudi tapmise eest ei tea rahvajutud midagi kõneleda. Olgu siis, et nad seda karistuseks arvavad, kui peigmees peab võõra pruudiga ehk pruut võõra peigmehega paari heitma. Kuidas võibki karistusest ülepea jutt olla, kui pruudi ja peigmehe tapmine kahe saja kokkupõrkamisel nii ütelda seaduseks olnud. Tahaks ehk liig olla tapmist seaduseks nimetada, peame tapmist rahvajuttude järele ometi üldiseks kombinatsiooniks arvama. Üleüldise kombe täitmist ei või rahvajutud muidugi karistusevääriliseks pidada.

Mis tuleb nüüd niisugustest rahvajuttudest arvata, kelle järele sajade kokkupõrkamisel verd hakatakse valama? Ma arvan, et veristel pulmadel tõsine alus ei tohiks puududa. Iseküsimuseks jääb, kas lugu igal pool nii sündinud, nagu rahvasuu jutustab. Milgi kombel ei tahaks ma uskuda, et juhtumise nii sagedaste ette tulnud, kui rahvajutud teavad. Minu arvamisele järele on rahvas lugu üleüldistanud. Siin ehk seal võis sarnane juhtumine ette tulla, rahvasuu aga tegi üksikut lugu üleüldisemaks. Siin puutub meile niisamasugune nähtus silma nagu kirikuehituse lugudes. Rahvasuu teab umbes poolest osast kodumaa kirikutest rääkida, et mis nende ehituse ajal päeval tehtud, see öösel ümber langenud. Võimata uskuda, et peaaegu iga kiriku ehitusel niisugune juhtumine ette tulnud. Teab nüüd rahvas ometi peaaegu iga kiriku ehitamise kohta niisugust lugu rääkida, siis teeb ta seda üksiku juhtumise üleüldistamise tuhinas. Pruudi ja peigmeeste tapmise lugude hulka pean mina vähemalt niisamasuguse üleüldistamise viljaks.

Koguni õudselt näitab see vana aja üleüldine komme, et vastapõrkamise korral ühest sajast peigmees ja teisest pruut pidanud langema. Suurem jagu rahvajutte niisugust tingimist ei tunne, vaid ainult mõni harv teise.

Kui rahvajutud tõeste tõtt kuulutavad, et vanal ajal sajade kokkupõrkamisel tingimata mõlemalt poolt pruut ehk peig pidanud langema, siis juhatab see nähtus meid vere kätte maksmisele. Lõuna maades, näituseks Türgi riigis, on vere kättemaksmine praegu veel pruugiks. Leiab keegi teise käe läbi surma, ei jää tapetud isiku sugulased enne rahule, kui nad omalt poolt jälle tapja ära tapavad, ehk kui see võimata, selle kellegi ligidalt sugulase. Leidis nüüd meie maal ennemuiste pulmas peig ehk pruut surma ja valitses esivanemate seas nii-

samasugune komme vere kättemaksmises nagu praegu veel lõunapoolsis mais, siis ei jätnud tapetu poolsed pulmalised enne järele, kui vastaselt poolt ka kas peiu ehk pruudi olivad tapnud. Ses mõttes tuleb mõista, et sajade kokkusaamisel mõlemalt poolt ikka pidi tapetama.

Raskem on otsuseandmine selle rahvajuttude teate kohta, et elussejäänud pruut ja peigmees pidanud paari heitma. Väga võimalik, et elussejääjatel niisugust sammu nõuti. Raskem aga on uskuda, et pulmaliste nõudmise vasta tegijatel, s. o. mitte paariheitjatel enestel surma oli oodata. Ses tükis on luule jutule vist ehteid juure lisanud, nagu näituseks üks rahvajutt hoopis ennemuistse jutu kuju kannab, teatades, et pruut, kes võõrale peiule mehele minna ei tahtnud, oma soovi peale kiviks moondunud.

Ei taha me üleüldist kommet tapmise põhjuseks maksvaks pidada, tuleb meil muid põhjusi otsida. Hilisemal ajal võis, nagu varemalt nimetatud, alkohol tapmiseks põhjust anda. Varem al ajal, mil alkohol pulma pääsmise piletit veel polnud saanud, võis ülbuse ja tülinorimine verisele kokkupõrkamisele põhjust anda. Peale nende põhjuste võiksime ühe põhjuse ühest endisest kosjakombestki leida. Seks peame endiseid kosimise kombeid vähe silma eest mööda minna laskma.

Mehe abielusse astumist nimetab meie rahvas „naisevõtmiseks.“ Sõna naise-võtmine tuletab meile meele, et muiste naist on võetud, ilma et võtjal enne võetavaga sellekohalist kokkuleppimist tarvis oleks olnud. Mees võttis enesele eluseltsilise, kust ja kuidas kätte sai. Alles hiljemal ajal hakkasivad mõlemad pooled ühise kokkuleppimise teel abielusse astuma. Kuid sõna naist võtma jäi mehe abielusse astumisele täna päevani nimeks. Naise-võtmise sõna juhatab meid naisevõtmise või kosimise kombeid paremine tähele panema.

Üks vanematest kosjakommetest on pruudi ostmise komme. Peigmees pidi pruudi enesele pruudi vanematelt ostma. Mõne korra nõudsivad vanemad koguni suurt hinda. Rahvalaul liialdab küll, pruudi hinda vahel koguni suureks määrates, nagu:

Küll sust palju pakutakse :
Tuhat tünderit nisuda,
Sada salve rukkida,
Isal härjad ikkeesse,
Emal lehmad lüpsikulle,
Vennale sõjahobune,
Sõsarale suuri sõlgi,
Minijale pikka põlle,
Källile kingad käbedad. 1)

1) Isamaa kalender 1884, lhk. 74.

Arvame 1000 tündrit nisu ja 100 salve rukkid ka luule eheteks, võime muu ostuhinna ometi maksvaks jätta. Hämar mälestus endisest ostmisest on meie päivini ennast pruudi vanematele kingituse andmises mitmes kohas alal hoidnud. Ostmisest pikemalt ometi rääkida ei ole selle kirjutuse siht.

Rahvajutud räägivad, et neiid vanal ajal mehi ise vahel kosima kutsunud. See kutsumine sündinud koguni iseäralikku viisi. Mehele minna igatsev neiu pannud tasku võõle, läinud noorte meeste sekka ja ütelnud ise:

Tupele, tupele, noored mehed,
Siin on tupp tusman,
Kel on väätsi, väängu sisse! ¹⁾

Tihti käinud neiu kolm pühapäeva järgimööda kiriku juures poissa kosima kutsumas. Kellele tüdruk meeldinud, läinud ja pannud oma noa neiu tupe tasku. Ei meeldinud kosilane, võtnud neiu noa tupest välja ja visanud noa kosilase ette maha. Käinud ise seni edasi, kuni niisugune kosilane ilmunud, kes tüdrukule meeldinud. Selle noa jätnud neiu enesele tuppe. Kolm korda aastas olnud tüdrukutel luba poissa tupele kutsuda ja iga korra kolm pühapäeva järgimööda. Järgmisel laupäeva õhtul läinud noormees isamehega alles päris kosja neiu vanemate juure. ²⁾ Siin algas muidugi alles kauplemine neiu hinna pärast. Kui laialt neidude endid pruudiks pakkumise komme tuttav oli, on raske ütelda. Rahvajuttude järele nähakse see komme aga mõneski paigas ette tulnud olevat.

Teist neidude kosimise kommet, kellest rahvajutud ka teavad rääkida, arvan ma aga täiesti luuleks. Rahva teadete järele käinud neiid muiste seda viisigi kosjas: istunud tagurpidi valge hobuse selga ja sõitnud tagurpidi istudes hobuse seljas läbi küla. Kuhu hobune sisse pööranud, sealt pidanud neiu mehe saama, „olgu sant või vigane, kui aga isane“, ütleb rahvasuu. ³⁾ Ma arvan, et mõni naljahammas alles hiljemal ajal niisuguse pilkamise meie neidude esiõdede kohta välja arvanud.

Ei saanud kosilane pruudi vanematega kaubale, olgu et vanemad tütre eest liig kalli hinna nõudsivad ehk mingisuguse põhjuse pärast tüdarta kosilasele ei tahtnud anda, ei heitnud kosilane sellepärast veel meelt ära.

Põhjustest tütre mehele andmise keelul teatavale isikule tuleb iseäranis vihavaenu kahe sugukonna vahel nimetada.

1) J. Neublau Amblast.

2) J. Neublau teated Amblast.

3) J. Sirdnaki teated Narvast.

Noormees ja tütarlaps võisivad teine teisele vastastikku meeldida, aga sugukonna vahel valitseva vihavaenu pärast ei võinud noormees tüdrukut enesele õiguse teel milgi kombel naiseks saada.

Kosilane pidi nõuu pidama, kuidas ometigi sihile pääseda. Sihile pääsmiseks valis kosilane sellesama abinõuu, mis tuuslar ja Lemminkäinen.

Tuuslarist kõneleb Kalevipoja lugulaul, et

Sala roomas Soome tuuslar
Kalevi talu väravasse,
Kargas lipsti kannu peale,
Virgult jala varvastele,
Sammus julgelt üle õue,
Astus ukse esikusse,
Silmas korra üle sanga,
Enne kui tormas tuppaje,
Ehmatanud eidekene
Saand ei aega vasta panna:
Soome tuuslar, tuule tarka,
Võttis lese väckaupa,
Varga kaisu kammitsasse. ¹⁾

Linda langeb siis vägivaldse röövimise teel Soome tuuslari saagiks. Vana rahvas nimetas niisugust vägivalalist pruudi röövimist „tõmbamiseks“ ja röövijaid „tõmbajateks“. Tuuslar käis siis Lindat enesele naiseks tõmbamaks. Tõmbamine õnnestas esiotsa küll, aga tuuslar pidi pea ometi, nagu tuttav, saagist ilma jääma. Lindagi moondus kiviks, nagu mõni muugi tõmmatud pruut.

Umbes niisamasugust tõmbamise lugu, ainult parema tagajärjega, kuulutab Kalevala. Me kuuleme, et külaneidud salu ääre murule koguvad ja seal kargavad, Küllikki teistest esimene lusti lõomas. Korraga aga

Ajas lõbus Lemminkäinen
Oma uhke hobusega,
Oma toreda tākuga
Kisajate keskeelle,
Tüdrukute tantsu paika;
Rapsas Küllikki rekkeje,
Kahmas neiu oma saani,
Pani karunaha peale,
Seadis saani põhja peale. ²⁾

Kesk neidude hulgast sasib Lemminkäinen Küllikki kinni, kannab rekke ja kihutab oma teed. Küll palub Küllikki vastu, aga Lemminkäinen ei võta Küllikki palveid kuulda, ega lase

1) Kalevipoeg III, 269—314.

2) Kalevala, XI, 197—206.

Küllikkit lahti. Lemminkäinen viib Küllikki koju ja võtab tõmmatud lneiu enesele naiseks.

Arukorral annavad Eesti rahvalauludki näpunäiteid neidude tõmbamise kohta. Ühes sarnases rahvalaulus jutustab noormees esmalt, kuidas ta pruuti varitsenud ja ütleb selle peale:

Siis rabasin neiu regeje,
Aasin vankeri vahele.
Neidu kuri kiljatama,
Mina valmis vaigistama
„Ära jõlla, peiukene!“
„Ei ma jõlla, neiukene!“
Ohjad jõhvised jõllavad,
Nahkapäitsed laskvad nalja,
Ratsutimed naeratavad.¹⁾

Enam aga kui rahvalaulud annavad tõmbamise kohta teateid rahvajutud. Rahvajuttudest võime arvata, et mõne korra neid neidusid tõmmati, kellega peiudel ju kosjakaubad maha tehtud, aga vanemate poolt kosilaste vastuvõtmist takistatud, mõnikord tõmbajad aga neiule hoopis ootamata külaliseks tulnud. Läänest saadud teatede järele olnud neljapäeva ja laupäeva õhtu nimelt tõmbamise ajad.²⁾ Alati oodanud tõmbajad senni kunni ilm pimedaks läinud, just nagu tavalisedki vargad pimedust ootavad, ja läinud pimeduse tulekul alles ettevõtmisele välja.

Mõne teate järele ilmunud tõmbajad tavaliseste kaugema maa takka. Vististe kartsivad ligimal asujad tõmbama minna. Õnnestas neil ka tõmbamine tõmbamise ajal, võis neil ligidal asudes hiljemine pruudi vanematega mõnda pahandust ette tulla.

Nii kaebab rahvalauludes arg noormees;

Neidised mängisid mäella,
Tinarinnad ringakulla,
Kenad kannad keeritasid,
Ma mängsin mäe tagaje,
Küll oli oma hulgassagi,
Küll oli väljas vääriline,
Ei olnud julgust juurde minna,
Ega südant sülle võtta.

Enam hakkab seda kuuldes poega noomima ja annab ühtlasi õpetust, kuidas asja toimetada. et poeg enesele eluselt-silise saaks.

Mõne teate järele ei ole tõmbajad Lemminkäise jälgedesse astunud ses mõttes, et väljast oleksivad pruuti läinud tõmbama, vaid palju enam tuuslari jälgedesse, kui see Linda kodunt toast ära röövis. Tõmbaja kutsunud mõnda noort meest

1) Neus, Estnische Volkslieder, nr. 81.

2) A. Reimann Virtsust.

kokku ja tunginud, mõõgad puusal, sinna talusse sisse, kus tõmmatav tütarlaps asunud. Selle kimpu karanud nad kohe ja läinud sellega oma teed.¹⁾ Majarahvas hakanud vahel vasta, kui majas rohkem väge koos, ja kihutanud tõmbajad oma teed. Rahvajuttudest pole ma teateid leidnud, et pruudi kodu palju mõõga abi oleks tarvitatud. Ei õnnestanud vägisi pruuti ära viia, pidivad tõmbajad taganema, ilma et nad eneste toast väljajamise ajal just mõõka oleksivad tarvitanud. Nii palju kui ma aru saanud, nähakse sarnane tuuslari moodi pruudi tõmbamine enam arukorral ette tulnud olevat. Tavaliseks tõmbamiseks tuleb tõmbamist üksikus paigas pidada, kus tõmmatav pererahvast eemal viibis.

Tarvastust saadud teadete järele võtnud kosilane selle viimase tõmbamise viisi siis ette, kui vägivaldne kodunt ärarõvimine nurja läinud. Kas üksi ehk teistega seltsis hakanud ta tõmmatavat neiu õhtu pimedas varitsema. Muidugi kuulanud ta enne järele, kus ja millal tõmmatav neiu õhtul väljas käinud. Niipea kui tüdruk õhtul üksi ilmunud, karanud tõmbaja peidupaigast välja, sasinud kinni, pannud vankrisse ehk saani ja hakanud koju poole kihutama. Mõne korra viinud kosilane tõmmatud neiu ratsahobuse seljas ära.²⁾ Ilmus tõmbaja ootamata, s. o. ei tunnud neiu tõmbajat, ehk ei meeldinud tõmbaja neiu, siis hakkas neiu karjuma; olivad aga kosilane neiuaga enne kaubad kokku sobitanud, siis vaikinud neiu muidugi ja lasknud enese hea meelega ära viia.

Niipea kui tõmbamist märgati, tõstsid tõmmatud tüdruku omaksed kohe valju kära ja kutsusivad naabridki kokku tõmbaja seltskonda taga ajama. Igaüks võttis kätte, mis rutuga peosse juhtus, kes ahjuhargi, kes kurika, kes sirbi, kes kirve, kes mõõga, kes mõne muu riistapuu. Igaüks püüdis tõmbajate seltskonnale järele jooksta. Ei jõutud enam järele jooksta, pandi hobused vankri ehk ree ette ja sõideti neiu rõõvlite järele. Teised ei läbenud nii kaua oodata, vaid hüppasivad ratsahooste selga ja kihutasivad tõmbaja seltskonnale järele.

Mõne teate järele kutsunud vanemad, kelle tütar tõmbamise teel ära viidud, kohe kogu valla või kihelkonna kokku ja hakanud neiu rõõvijaid taga ajama. Rahvajuttude järele näitab niisugune ettevõtmine päris asjata olevat, sest enne kui vald või kihelkond kokku saadi, oli tõmbaja tõmbatud tüdrukuga ammu juba kadunud. Rahvateadete järele lõppes tagaajajate võimetus otsa, kui pruut peiu koju oli viidud. Valitses enne tõmbamist kahe sugukonna vahel vihavaen, ega see siis või-

1) J. Sikk Tarvastust.

2) A. Suurkask Viljandist.

nud otsa saada, kui vaenuliku sugukonna liige enesele vaenuli-
 kust leerist nooriku nõudis. Palju enam peame oletama, et
 vaen edasi kestis, senni kestis, kunni vaenu iseäralikul viisil lepi-
 tada ei püütud. Niisama vähe võime oletada, et vanem rahule
 jäi, kui keegi talle meelt vasta noormees ta tütre enesele
 naiseks oli tõmmanud. Kas peiu kodu tõeste peiule ja noori-
 kule pelgulinnaks võis olla, jääb küsitavaks. Karta tuleb, et
 mõni vihane isa või sugulane liig vähe rahva pelgulinna õigusi
 tähele pani ja vististe müürideta pelgulinna sisse tungis ja sees
 olejatele oma väge tunda andis. Tõmbamine tõstis, nagu
 arvata, sugukondade vahel palju segadust, tõi pärast enesega
 verist kättemaksmist ja vihavaenu kaasa.¹⁾ Mõne neiu tõmba-
 mise peale sattub kogu küla ehk kogu vald teise külaga ehk
 vallaga tülisse, mis veriseks vaenuks muutus. Muude rahvaste
 seas sündis see nii, et niisugusel korral tõmmatud noorikult küsima
 mindi, kas noorik tõmbamisega nõuus olnud. Kui noorik vastas, et
 ta tõmbamise vasta ei vaidle, lõppes tüli tavalisest rahulikult ära.
 Nii pea aga kui noorik tõmbamise vasta häält tõstis, algas
 verine vaen, kui ka tõmmatud tüdruk juba ammu naiseks tun-
 nistatud. Omaksed katsusivad noorikut vihatud peiu käest
 tagasi rõõvida. Sedaviisi ei või imestleda, kui verd ära valati.
 Me tohime oletada, et muiste meie rahva seas niisama tehti.
 Ainult siis ei tungitud tõmbaja majasse tõmbajale kätte maksma,
 kui tõmmatud tüdruk peiule ütles jääda tahtvat. Iseäralikkudel kor-
 dadel aga ei võetud sarnast nooriku tunnistustki kuulda, vaid
 vaen kestis edasi.

Ma arvan, et mõni tõmbaja, kes esiotsa tagaajajate küü-
 sist pääsis, hiljemine ometi veel kohe loodetud õnne ei võinud
 maitsta, vaid kättemaksjate eest ennast mõnda aega peidus
 pidi hoidma, kunni tõmbamise pärast tõusnud viha jahtus.
 Meeldis mees tõmmatud noorikule, katsus noorik muidugi vihasid
 vanemaid ja sugulasi lepitada, nii hästi kui see tal korda läks.
 Muidugi mõista püüdis auus meeski lepitust muretseda. Ei
 julgenud ta ise vihaste vanemate ja sugulaste ette astuda, saatis
 ta enese eest tuttavaid lepitust sobitama. Oli peigmees jõukam,
 saatis ta pruudi omastele kingitusi. Kehv muidugi kingitus-
 tega lepitada ei võinud, küll aga jõukam, kes pruuti vihavaenu
 pärast sugukondade vahel osta ei saanud. Vaikivad ka rahva-
 jutud niisugustest asjust, peame ometi oletama, et nii sündi-
 nud, seda enam, et sarnasid kombeid sugurahvastest teame ja
 meie kosimise ja pulma kōmbed sugurahvaste samasuguste
 kommetega täiesti ühte lähevad, jah, üleüldistes joontes kau-

1) V. Vallin, Suomen kansan esihistoria, lk. 120.

gemategi rahvastega ühised on, peaaegu kogu Europa rahvaste kommetega ja isegi väga Aasia mõne rahva kombega.

Iga korra ei leppinud tõmmatud tüdruk vastameelelist tõmbajat nähes karjumisega, vaid mõni tugevam katsus tõmbajale vastagi panna. Kastnas räägitakse tüdruku vastahakkamisest järgmist lugu. Korra karanud lõikuse ajal tõmbaja tüdruku kallale. Tüdrukule ei meeldinud noormees sugugi. Tõmbaja sasinud tüdruku sülle ja tahtnud tüdrukuga oma teed minna. Ei keegi tulnud tüdrukule appi. Hädas ei jäänud tüdrukul muud nõuu üle, kui lõõnud tõmbajale sirbiga kõhtu. Sirp seisnud tüdrukul veel käes. Sirp sattunud nii sügavaste, et tõmbaja ära tapnud. Sellegi poolest ei pääsenud rahvajutu järele tüdruk tõmbaja käest lahti. Rahvas kaevanud tapetud tõmbajale sinnasamasse augu, kuhu tõmbaja surnud, matnud tõmbaja sinna auku ja pannud tüdruku elavalt tõmbaja kõrva. Siis aetud mõlematele mulda peale ja maetud tüdruk elavalt maha tapetud tõmbaja kõrva. Nende haua peale pandud pärast kivi, kellele rist sisse raiutud.¹⁾ Nii räägib rahvajutt. Kui palju ses jutus ajaloolist tõtt, on iseküsimus.

Arukorral jõudnud tüdruk ennast kavalusega väljas üksikus kohas kallaletungiva tõmbaja käest päästa. Korra läinud üks inetu poiss ilusat, rikast tüdrukut tõmbama. Tüdruk toonud õhtul videvikul kaevust vett ja saanud aru, et tõmbaja varitseb. Tüdrukul hea nõuu kallis: aitajad kaugel, tõmbajaid kaks, ärapäasmist pole loota. Ei tahaks aga milgi kombel niisuguse inetuma poisi naiseks saada. Korraga tärgranud tüdrukule iseäralik mõte: võtnud kaelkoogud, istunud kaksiti kaelkookude selga, hakanud ümber kaevu jooksma ja ise laulma;

„Seda tegin eile,
seda teen täna,
seda teen edespidi iga päev!“

Tõmbaja näinud tüdruku tempusid. Kohkunud ära. Arvanud, et tüdruk päris hull on. Ütelnud seltsilisele: „Põõra hobune ümber! Katsume, et minema saame. Ilus teine küll, aga nagu näed, ise päris hull.“ Sedaviisi pääsnud tüdruk tembutegemisega tõmbaja küüsisist.

Teisendi järele ei olnud tüdruk iseenesest sugugi nii tark, et tõmbaja nähes kaelkookude seljas oleks jooksma hakanud, vaid see tembutamine sündinud enne antud juhatusel järele. Korra ähvardanud üks noormees peremehe tüdruku ära tõmmata. Peremees pole uskunud. Viimaks vedanud tõmbaja ja peremees kihla. Kihlavedamise järele saatnud peremees tüd-

1) Schantzi teated Pootsist.

2) A. Reimanni teated Virtsust.

ruku sel ajal, mil tõmbamist arvanud ette võetavat, kaevust vett võtma, käskinud tüdrukut kaelkookude seljas kaevu ümber jooksmata hakata ja sedasama viisi ütelda, nagu ilusast tüdrukust kuulsime. Tüdruk teinud nii. Tõmbaja varitsenud tõeste varjul. Näinud tüdruku tembutamist. Tüdrukut hulluks arvates pidanud tõmbaja paremaks, kihlvedu peremehele ennem välja maksta, kui enesele hullu tüdrukut naiseks võtta.¹⁾

(Järgneb).

Aruanne murde uurimiste üle Saaremaal.²⁾

W. Grünthal.

Kahaneva heinakuuga, kesksuve kuumade aegu olin viimaks nii kaugele jõudnud, et Muhust teekonna Kuresaare ja säält mõnepäevase viibimise järele Sõrve poolsaarele võisin teoks teha. Sõrve, esite, mitte üksi sellepärast, et see osa Saaremaad kõige kaugem minu lähtekohast oli, vaid sellegipärast, et maakond muust maailmast nii eraldatud on mere kaudu, mis enese lugemata käärude ja lõppedega seda peaaegu igast küljest ümbritseb; iseäranis aga nende teadete tõttu, mida Rootsi poolistes allikates Sõrve kohta leidub, nimelt rootsikeelsest rahvast alles Rootsi valitsuse aegu, mille rohkearvulisi jälgi siis, rahvariiete ja raassiliste tunnismärkide kõrval, iseäranis keeles ja enne kõike sõna tagavaras lootsin leidvat. Kuid, ma ei või tunnistamata olla, et põnevus, mida terve teekonna aegu eneses kannud olin, teatavaks pettumuseks muutuma pidi kohe esimeste kokkupuutumiste järele sõrulastega Salme külas, mille lähedasesse vallamajas peatama olin jäänud. Tõsi, kuulsin kesk naeste vilgast kõnelemist, mida oodanud ei olnud, seda isesugust võõrapärast kõne moduleerimist, mis juba esimesel kokkupuutumisel omane on kuulumist iseäraliselt puudutama, seda omataolist, miks mitte ütelda, lauldavat sõnade lausumises, mille oluline pool selles on, et häälpärast sõnärõhku teise silbi kohas tähelepandavalt tõuseb, ühtlasi silpi poolpikaks tehes, kuna järgmine vokaalide vaheline konsonant selle järele alati nõrk on; seda musikalist elementi keeles, mis nüüdki Skandinaavia keeltele ja muististel aegadel suurele osale Indo-Europa keeltele arvatakse omane olnud ja mille

1) O. Schantzi teated Tõstamaalt.

2) Eesti Kirjanduse Seltsile ettepanud 4. jaanuaril 1910.

küsimuses olevat osa teaduslikult accent gravis'eks kutsutakse. Aga, ehk üleüldse küll võimalik oli Sørve keele foneetikas võimsatRootsi mõju tähele panna, mille tõttu diftongist *au*'st reeglipäraselt *āu*, nagu *kāuzid*, *sāu*, kausid, savi, *ā* asemel teatavatel juhtumistel, nagu vastavates kirjakeele teadma, pää, hää, *Ē* (avarat *e:d*) kuulda võib, siis *tēdmā*, *pĒ*, ja taga vokali *ō* aset üleüldse *ö* täidab, kui mitte *u*:list diftongi arvata, niisama nagu *i*:list vastavas kirjakeelses „nõid“ sõnas, kus *o*, nähtavasti algupärane hää, edustatud on, siis *jou^um^ā*) *no^u*, *no^d* kuuleb; ometi, seda rootsikeeliste laensõnade küllust, mida oodata oleks võinud, ei olnud kuskil leida. Ja alles pärast, kauase aja järele, võis mõned üksikud tõendatavasti rootsipärased nende lisaks saada, mis muidu Saaremaal iseäranis edelapoolses osas üleüldiselt tarvitatavad on.

Kohale jäädes olen katsunud kõige päält keele foneetilist poolt fikseerida ja püüdsin esialgu selleks soomlaste nõndanimetatud keelemeistri tarvitamise meetodist, s. o. süstemaatilise korratalaskmise meetodist, kinni hoida, kuid peagi pidin otsusele jõudma, et sellel kõikide salgamata hääde külgede kõrval omad pahad ja vead on. Esite ei ole nii kerge inimesi, iseäranis naisi saada üht ja sama sõna mitut korda kordama, ja pääle selle võib sõnade hääleline väärtus seesuguse tahtmise järel toimetatava hääldamise mõjul õige sagedaste küsitavaks ja kahtlaseks muutuda, teadagi iseäranis siis, kui teadvus väljaspooliste murrete lahkumineku kohta enam vähem selge on. Olen pidanud sellepärast soovitavaks niimoodi teha, et sugugi ei ole tarvitsenud kõnevoolu kohta mõju avaldada, et jutt kõigist välistest teguritest võimalikult vaba ja loomulik on saanud olla, nagu siis kui inimesed isekeskis mingi välispidist sündimist tundmata kõnelevad. Nõnda vähest on võinud kindel olla, et loomulikku keelt kuuleb, mida kõneledes murdele omased häälte ja sõnastiku iseäraldused enese tahtmata, iseenesest, siit ja säält nähtavale tulevad. Arusaadavalt sünnitab teiselt poolt küll seegi raskusi, et elava nobedapoolse jutu keskel peaaegu võimata näitab olevat üksikute, iseäranis ennekuulmata, häälte foneetilist väärtust kätte saada; ometi, et tavalisemad sõnad ja hääled üleüldse kõnes nii sagedaste korduvad, on kerge kuuldot kontrolleerida, mida pärast täiendada võib, selle järele kui ülestähendused pääasjus tehtud on. Pärast seda, süstemaatilise küsimise varal, olen püüdnud lisaks sõnastikku niipalju kätte saada kui see võimalik; mis otstarbeks, mälu järele, sagedasti kunni tüdimuseni taevad ja maad üles lugema olen pidanud, juttu alati katsudes kõikide nende lihtsa elu avalduste kohta juhtida, mida randlane või „mustamulla murdja“ tunda võib. On loomulik,

et kõigest hoolimata kõike sõnatagavara ometi võimatu on kätte saada, isegi kui sõnaraamat peos oleks, sest et vanemad ja haruldasemad sõnad ainult juhtumise kombel kuuldavale võivad tulla.

Nõnda töötades võisin juba esimestel päevadel, Salme ja Kidebe laugetel randadel tutvust teha selle iseloomulise *i*:ga sõnades *ille* ja *nü*, milles *i* siisgi vähe labialiseeritud, teiste sõnadega vähese huulteliigutusega ühendatud on — hääldtega, mis väljaspool Sõrve piirisid edelapoolses osas Saaremaad kaunis tavalised on; siis, isesuguse avara *õ*:ga, mis Sõrves, nagu juba tähendatud, *õ* funktsiooni täidab, mis 2-ses vältes labialiseeritud *E*:na, 3-das hääle mehanilistel põhjustel tavalisena *õ*:na kuulub. Ei tarvitse nimetama hakata seesugusid sõnakujusid kui *äi* — ei, *änam* — enam, *tiha* = tähe — siia, *kiha* = keha — igasugune nõu, *uhakas* — ohakas, *kuhad* — kohad, mis Saaremaal üleüldiselt õige tavalised, samuti seesugust vana-pärast sõnakuju kui *kors* ehk *kohes*, mille *ko*:lisi sõnakujutartu keelealalgi tuntakse. Rohkem äratavad võõra tähelepanemist seesugused kolmandad välited kui *i'mä*, *eilä*, *eunä*, *õmē* jne., mis sõrulase kõne nii kohe ära tuntavaks teeb, või seesugused muinasaegsed sõnakujud kui *ken ken(n)e* ja *kengid*, mis üle terve Saaremaa omal ajal näikse ulatanud olevat, mis nüüd aga kunni Mustjala kihelkonna piirideni ulatavad, *ala* — alla võrdl. võru-setu *ala*, *osama* — oskama, *taa* — taha, mis needki õige vanad on ja üle terve edelapoolse osa Saaremaad ette tulevad, *tarist* — tarvis ja *kaik* paiguti *kik*, mis sõnakujud Tartu poolistele nii tuttavad võivad olla; ehk seesugune algupärane teise silbi vokaali käsitus kui sõnades *tēdāno*, *vatan*, *andāno* — needki tuttavad peaaegu üle terve edelapoolse Saaremaa. Algupärasuse tõttu huvitavad on samuti *mehandune* — missugune, *sehandune* — seesugune, mida nüüd ainult harva mõne vanema inimese kõnes kuuleb ja mille kõrval *meantsed* ja *seantsed* tavalised on; tahtmata tuleb neid nimetades võru-setu *säänne* ja *määnne* meele, mille arenemise käik kahtlemata sama on olnud, kui kahe eelnimetatu.

Nädala päevad töötasin niimoodi Ansiküla „kirikkonna“ piirides, selles osas Sõrve, mis Tooma-lauka külast lõuna poole kunni Kaimbri ja Lõu külani ulatab, selle nähtavaste avameelse ja jutuka rahva keskel, mis nii häämeelega näikse lorada armastavat. Ma ei tea, ehk sattusin ajaks, mil veel heina tehti, raskete vihmade järele, mida ligi nädala päevad varemalt oli sadanud — kuid minu meele on Sõrve üleüldse isesuguse tühja inimestest mahajäetud maa mälestuse jätnud, iseäranis põhjapoolne osa kitsast maakaela, kus nii palju lagendikku ehk õudsid mahajäetud (eluta) randu näed

nagu K^uugatoma lõpest — kunni Lõu lõpeni enese kõrge a n g a se kaldaga, mille maapoolsel küljel lai asumata aru laiub, üksikud inimestest tühjad majad siin ja sääl. Arusaadav, et kehv ja tume pärisvalla küla K^uugatoma enese lagunud majade ja mädanud, mustade, sammeldanud katustega, hallide ja meretaoliste ääretute vetekogude kohal rõhuvat meeelolu ainult suurendada aitab. Ja neid teesid sammudes, mis ülevalt kõrgelt pankadelt piki mere ääre kõverust loojavad, kannatad peaaegu füüsilist tuska, ja pikkamisi muutub Sørve meelekujutuses millekski tumedaks maaks, mille kohal nagu alati mahajäetuse ja viletsuse painav raskus tunnukse lasuvat. Üksi nagu silmapilguks näivad suurte männimetsadega peidetud liiva ja sõmera kangrud, mis Wintrilt alates Lõu põllu ümbruskonna kaudu kunni vastu suure mere äärsid Kaunispe ja Kargi randu küünivad, nagu alaliste lagedate vaadete rõhuvat meeelolu unustama meelitades. Need maakohad, iseäranis maakaarepoolsel rannal vastu Riia lahe vesi, on ühed kõige kaunimad, mida Saaremaal näha võib; kus silm enese rõõmuks keskelt punetavaid mändide tüvesid liivaseljändikutel ühtelugu alamal mere tumesinist selga välgatavat näeb — kohad, kus kotkaid igarate puude ladvust lendu tõusvat võib näha, ja kus päiksepoolsel seljändiku küljel, varjul kõledate tuulte eest jugapuu (taxus) ja luuderohi (epheu) kasvavad. Aga vastu lõunat, sääre lõpupoelses osas, teispool Mõntut ja Jamajat, langeb maa tavaliseks rannamadalikuks, paiguti vesiseks, nagu neid Saaremaal mujalgi nii sagedasti näha võib, ja kõige viimane neeme ninas enese kalameeste külaga on kõige äärsem ja õudsem lagedus enese sõmeraste randadega, kus tuul peaaegu alati lõõtsuvat näikse, põrgulise müra saatel, mida määratumad veekogud veealustes õõnsustes tekitavad. Kuid kes tahaks eitada, et sellelgi oma huvitus, oma sügav ja intiimiline meeelolu on.

Aga tuldagu asja juure tagasi. Nädala päevad, nagu Ansiküla kihelkonnas, viibisin J a m a j a kirkkonna piirides, kus, nagu sõrulased ise teisisid, teist murret kõneldavat, ja kus keel tõepoolest mitmes asjas palju iseloomulikumalt näikse end alal hoidnud olevat, kes teab, ühtlasi ehk neid vanemidgi hääle omadusi veel edustades, mis põhjapoolses osas läbikäimise tõttu muumurdelistega võivad vähehaaval kaduma läinud olla. Teiste sõnadega, selles osas Sørve säärt, kus päris sõrulased elavad, kelleks põhjapoolsel poolsaarel ainult lõunapoolsid Jamaja kirkkonna inimesi kutsutakse, selles osas, kus *isi* — ise, *kä* — ka, *õile* — eile, *lõidm* — niha — näha, *vihamad* — vähemad, räägitakse, kus lase ja sõsar asemel *lahe* ja *sõhar* kuuleb. Paiguti kuuleb üleüldise Sørve *meite* — meite

asemel *meil'e*, ja mitmes külas on nähtavaste algupärane peh-
mendus jõudnud hiljemini sisserändanud mõjule vastu panna;
kui muidu õige üleüldiselt *Juha'n'* kuuleb, siis on seesugused
sõnakujud kui *pät'*, *sän'* jne. ainult külades tavalised, mis
muudest rohkem eraldatud on. (Järgneb).

Kirjandusline ülevaade.

Kalevipoeg uuemas valgustuses.

„Kalevala“ ja „Kalevipoeg“ lähevad oma sisu poolest teineteisest
lahku. Ometi mitte täieste. Kalevalast leidub üks osa laulusid, mis elav-
alt Kalevipoega meele tuletavad. Need on Kullervo laulud. Ju pro-
fessor W. Schott juhtis 1862 (Die estnischen Sagen von Kalevi-Poeg)
õpetatud meeste tähelepanemist selle sarnaduse peale. Kui professor
O. Donner 1866 oma tähtsa kirjutuse (Kalevipoeg jumalaistaruiliselt ja
historiaaliselt kannalta, Suomi II, 5) avaldas, sai see sarnadus Kalevi-
poja ja Kullervo vahel veel selgemaks. O. Donneri jälgedesse astus pro-
fessor Julius Krohngi, kes mitmel korral Kalevipoega Kullervoga
võrdles.

Eesti keeles ilmus „Isamaa kalendris“ 1887 kirjutus „Kullervo.“
See kirjutus püüdis eestlastelegi Kullervo sugulust Kalevipojaga kätte näi-
data. Hiljuti on „Isamaa Kalendris“ veel teine sellekohane kirjutus olnud.
Igapidi on mõnda korda näidata katsutud, et meie Kalevipoeg see-
sama on, mis soomlaste Kullervo.

Mõne aasta eest tuli professor K. Grotenfelt uue väitega.
1904 ilmus tema sulest kirjutus „Hermanarik ja Kullervo.“ Hermanarik,
kes vahel ka Jarmeriki nime kannab, oli vägev gootlaste kuningas rahva-
rändamise ajal. Hermanarikist jutustatakse, et ta herulased, venedlased ja
eestlased Saksa mere randadel ära võitis ja peale selle palju muid põhja-
rahvaid, tshudlasi. Mitmed õpetlased arvavad, et Soomesugu rahvad igapi-
di Hermanariki valitsuse all seisnud. Kui rosomonlaste rahvas viimaks
Hermanariki valitsuse alt lahkus, laskis Hermanarik nende kuninga proua
Svanhilda ära tappa. Svanhilda vennad Surus ja Ammius tahtsivad aga õe
surma kätte maksta, nad läksivad Hermanariki vastu välja ja haavasivad
teda. Pea selle järele suri Hermanarik.

Saxo Grammaticus jutustab Hermanarikist, et Hermanarik lapse-
põlves ühe Slaavi kuninga vangiks saanud. Hermanarik pannakse talu-
poja tööd tegema. Hermanarik mõtleb põgenemise peale. Et järelevaata-
jaid petta, teeb ta hernehirmutise ja paneb selle sisse koera. Ühtlasi laseb
ta kuningaprouale ütelda, et ta (Hermanarik) hulluks jäänud ja koera viisi
haukuma hakanud. Seda viisi pääsebki Hermanarik põgenema ja jõuab
viimaks omale maale tagasi.

Hermanariki lugu on mitme rahva ennemuistsete juttude varanduses tuttav. Üks rahvas on seda lugu üht viisi, teine teist viisi ümber luuletanud. Professor K. Grotenfelt võrdleb Hermanariki lugu Kullervo looga ja jõuab otsusele, et kogu Kullervo lugu Hermanariki loo alusele üles on ehitatud. Otsekohe ta ei tunnista, et Kullervod Hermanarikiks tuleb pidada, küll aga, et Kullervo oma tegusid nii ütelda Hermanarikilt laenuks saanud. Meele tuletades, et Hermanarik omal ajal Soome sugu rahvastegi üle valitsenud, ei näe prof. K. Grotenfelt iseäralikka raskusi, mis oleksivad takistanud Hermanariki lugu soomlastele tuttavaks saamast.

Astume sammu edasi ja mõtleme selle peale, et Kullervo ja Kalevipoeg üheks isikuks tunnistatud, siis tuleb välja, et meie Kalevipoeg keegi muu ei ole kui gootlaste kuningas Hermanarik ehk kui just mitte otsekohe gootlaste kuningas, siis on Kalevipojale töösid ja tegusid Hermanariki juttudest ometigi ehteks laenatud. Selgete sõnadega ei ole küll tänini Kalevipoega keegi gootlaste kuningaks tunnistanud, aga harutusi lugedes peame viimaks ometi niisuguse järelduse tegema. Kalevipoeg on kuningas, seda kuulutab lugulaul ise, aga mitte ainult kuningas eestlaste üle, nagu lugulauludest tuleks arvata. vaid kuningas ka muude rahvaste üle, nagu uurija katsub näidata. Alles hunnlaste edasitungimine teeb selle kuninga võimusele otsa peale. Kus meie Kalevipojas sakslased seisavad, seal tuleb õieti hunnlasti arvata, kes Hermanariki kallale tungivad, ta riigi lõpetavad ja kelle kallaletungimise ajal Hermanarik-Kalevipoeg sureb. Hermanarik-Kalevipoeg oleks seega ajalooline isik neljandama aastasaja lõpust pärast Kristust. Selle ajaloolise isikule on luule oma ehted laenanud, nii et gootlaste vägevast kuningast Hermanarikist, kes eestlaste üle valitseb, eestlaste Kalevipoeg on saanud.

Kui nüüd K. Grotenfelt ütleb, et Hermanarik slaavlaste, leedulaste ja soomlaste ära on võitnud ja seega peale nende veel gootlaste üle valitsenud, siis olgu veel tähendatud, et piiskopp Jordanese tunnistusel mitmed õpetlased Hermanariki Aleksander Suurega võrdlevad.

K. Grotenfeldi kirjutus Kullervo kohta sundis ka professor E. N. Setälä Kullervod oma uurimise aineks tegema. Kullervoga üheskoos võtab professor Setälä Kalevipojagi pikema harutuse alla. Professor Setälä kirjutus Kalevipoja kohta on nii tähtjas, et ükski, kes Kalevipojaga tegemist teeb, sellest kirjutusest tähelepanemata mööda ei tohi minna.

E. N. Setälä kirjutus ilmus hiljuti ajakirjas „Finnisch-Ugrische Forschungen,“ VII. 1–3. Kirjutuse lõpp on alles trükkimata. Setälä mõtetest tahame mõnda siin lühedalt tähele panna.

Setälä võtab kõige pealt Kullervo üksikuid osasid läbi, neid osasid, kelle peale Grotenfelt võrdlust Hermanarikiga toetab. Setälä ei leia sugugi nii palju märksid, mis Hermanariki ühtlust või sarnadust Kullervoga võiksivad tõendada. Ehk kus märksid enne leitud, peab neist märkidest ütlema, et need oma tõendustega savistel jalgadel seisavad. Niisama jõuab Setälä otsusele, et Kullervo sugulus Kalevipojaga sugugi nii suur ei ole, nagu õpetlased seda tavaliselt arvanud. Kui Kalevipojas tihti Kullervo

nud. Kalevipoeg, Kalevanpoika ei tähenda Setälä seletuse järele siis midagi muud kui sepapoega. Leedu sõnaga kalvis nähtakse seega ka Virumaa Kalvimõis ühenduses seisvat. Täni on arvatud, et Kalvi mõis Kalevist sündinud. Aga Setälä seletuse järele on võimalik, et Kalvi otsekohe Leedu kalvis sõnast on võetud. Aga nagu tähendatud, on Kalvis ja Kalevigi sugulane. Kui nüüd Kalev Leedu kalvis sõnaga sugulane on, peab Leedu kalvis vist Vene kovalise-sepagagi sugulane olema. Kalvi mõisast ega kalvise sugulusest kovaliga Setälä ometi ei kirjuta.

Raamatus „K a i m“ olin ma nimetanud, et meile midagi vana Kalevi sepatöödest ei kõnelda, niisama vähe kui sest, et Kalevipoeg ise sepatööd teeks. Tähendab Kalev seppa, siis ootame ju kõige pealt, et meile ta sepatöödest kõneldakse. Selle minu tähenduse peale vastab nüüd Setälä, et Soome lauludes Kalevanpoika alati sepapoisiks saab ja et mõnes laulus Kalevanpoja isa otse s e p a k s nimetatakse.

Setälä jõuab otsusele, et Kalevipoja lugu tõeste väga vana peab olema, nimelt et 1200 aasta ümber seda ju tuntud. Vene ajaraamat nimetab 1223 Tallinna K o l y v a n i k s. Setälä arutab Kolyvan sõna pikemalt ja teeb tõeks, et Vene Kolyvan Soome ehk Eesti Kalevan sõnast sündinud. Venelaste Kolyvani linn tähendaks seega K a l e v i l i n n a. See selleaegne Kalevi linn oleks meie praegune Tallinn. Kui nüüd 1223 Tallinna ju Kalevan linnaks nimetati, tunnistab see, et sel ajal ju Kalevi lugu olemas oli.

Vene rahvalauludes leidub nimi Kolyvanovitsh. Sellegi nime võtab Setälä arutamise alla ja näitab, et seegi nimi Kalevist tuleb. Vene rahvalaulude Kolyvanovitsh tähendaks seega umbes sedasama, mis meie Kalevipoeg.

Kuna K. Grotenfelt väitega platsi astus, et Kullervo, Kalevipoja ja Hermanariki lugu teineteisega sugulased on, toob Setälä Kalevipoja küsimuses hoopis uusi vaatekohte ette. Nagu enne tähendatud, ei taha ta Grotenfelti väidet Hermanarikist maksvaks jätta. Selle asemel otsib Setälä Kalevipojale teist alust ja leiab seda rahva üleüldistest juttudest vä g i m e h e s t, kes sagedaste mingisugust nime ei kanna.

Ju 1882 ilmus Setälä sulest raamatuke „M u n a p o i k a.“ Selles raamatus võrdleb Setälä Munapoika Kalevipojaga. Üks Soome ennemuistne jutt kõneleb nimelt naisest, kes linnumuna leidnud ja seda hauduma hakanud. Sest munast sündinud poiss, kes koledaste palju söönud. Aga ei söönud ainult palju, teinud ka palju tööd, näidanud ütle mata suurt jõuudu üles. Läänud metsa puid raiuma. Nii kaugele kui kirve hääl kõlanud, langenud kõik puud loogu maha. Siis saadetud poiss metsast halgusid tooma. Poiss annud karule pihta, visanud koorma otsa, viinud koju, pannud härjalauta. Karu ärrganud üles, murdnud härjad. Viimaks saatnud kuningas munast sündinud poisi või munapoja põrgust varandust või maksu tooma. Poiss võtnud koleda suure kepi kätte ja pàratuma koti kaasa, läinud põrgu, toonud sealt koledaste palju varandust. Selle peale läinud munast sündinud poiss tööle. Saanud esmalt ühega kokku, kelle õngerid-

vaks laevamast olnud. Siis teisega, kel kaks suurt kalju käes. Võtnud need mehed kaasa. Läänud edasi, hakanud pudru keetma. Varsti hall mees väljas, palub pudru maitsta, maitseb kõik ära. Nii kaks korda. Kolmandamal korral hakanud muna poeg keetma, siis aga viinud muna-poja hall mees enesega kaasa.

Setälä arvamise järele on see munapoja lugu Kalevipoja alus olnud. Munapojas leiduvad mõtted on rahvavahelised ja vanad. Munapoja motivide peale oleks siis Kalevipoja lugu rajatud. Olgu tähendatud, et Soomes veel mõnda muud vägimehe lugu leidub, kelle tegelasi Setälä arvab Kalevipojale aineid annud olevat. Niisugused lood on p a p i p o e g , s e p a p o e g ja k a r u p o e g .

Eesti sellekohastest ennemuistsetest juttudest Setälä ei räägi. Kui nüüd Soome Kalevipoika ja Eesti Kalevanpoeg üks on ja Soome Kalevanpoika nimetatud juttudest on tekkinud, siis peavad Eesti Kalevipoja alusekski niisamasugused jutud olema.

Meil Eestis on sarnaseid jutte mõneski teisendis olemas. Minu poolt pea ilmuvast rahvajuttude kogus „Eesti ennemuistsete juttude“ on paar sarnast juttu: „Tugev poiss“ ja Jõuu-Jüri. Aga nagu tähendatud, leidub sarnaseid juttusid palju rohkem.

Ma nimetan mõne sõnaga, mis mulle sarnaste juttude läbivaatamisel silma paistnud. Munapoja juttu pole ma just leidnud. See tähendab: ma olen ometi juttusid leidnud, kelle tegelane munast sündinud, aga see tegelane ei tee vägimehe tükkisid. Jälle teisi juttusid on mulle silma puutunud, kelle tegelane Soome munapoja sarnaseid tegusid teeb, ilma et ise munast oleks sündinud. Selle asemel olen muid vägimehe lugusid leidnud, kelle tegelased elavalt Kalevipoega meele tuletavad. Vahel kannavad need vägimehed nime nagu Kalevipoeg nime kannab, vahel ilmuvad nad ilma nimeta. Nime kandvates juttudes ilmub vägimees Matsi poja Matsi, Hansu poja Hansu ehk muu sarnase nimega. Nimeta juttudes nimetatakse vägimeest enamiste ameti järele. Näituseks kannab vägimees vahel sepapoja nime. Sepp teeb enesele rauast poja. See poeg on ütlemata tugev. Lööb hoobiga alasi puruks, viskab karud vankrile, võtab palgi kepiks. Ehk jälle k u n i n g a p o e g See sünnib igapäevast viisi, aga on koleda jõuuga. Ehk jälle t ü d r u k u p o e g . Ema imetab seda paarkümmend aastat rinna piimaga. Siis saab poiss nii tugevaks, et puud juurtega üles kisub ja vanapagana koormasarnased koormad koju viib. Ka karupoja nime all ilmub meie juttudes vägimees. Karu viib kellegi naisterahva metsa, naisterahvale sünnib poeg, keda k a r u p o j a k s hakatakse hüüdma. Vahel nimetatakse karupoega ka K a r u - I v a n i k s , K a r v a s e k s I v a n i k s . See karupoeg wõi Karu-Ivan on koleda jõuuga ja teeb tükkisid, mis elavalt Kalevipoega meele tuletavad. Jälle teine jagu juttusid on meil olemas, kelles kolm vägimeest korraga ilmuvad, kes olude järele seda ehk teist nime kannavad. Näituseks vahel proua poeg, tüdruku poeg ja koera poeg. Teisendites astub koera poja asemele kassi poeg ehk pulli poeg. Vene mõjul kannab viimane tegelane vahel I a a n K o s k a ehk I v a n K o s k i n i n i m e . —

Kõik need kolm poega sünnivad korraga. Keegi suurtsugu proua igatseb last. Talle õpetatakse, mis teha. Abinõuu on tavaliseste mõni toit. Kogemata söövad peale proua veel tüdruk, kass ehk koer seda rooga ja varsti sünnivad kõigile kolmele korraga pojad. Need pojad on kange jõuga ja tuletavad Kalevipoega ja ta seltsilisi Alevipoega ja Sulevipoega meele.

Ma olen lühedalt neid juttusid kätte tähendanud, mis Kalevipoja sarnasest vägimehest kõnelevad ja mis hulgas teisendites meil leida. Nagu enne nimetatud, peab Setälä niisuguseid juttusid Kalevipoja juttude algkujuks.

Oma kirjutuses „Finnisch-ugrische Forschungites“ avaldab Setälä kahetsust, et Soomes ega Eestis Kalevipoja kohta käivad ained täielikult ei ole kokku kogutud. Küsimuse lõpuliseks seletuseks läheks tarwis, kõiki Kalevipoja ja Kalevanpoegade kohta leiduvaid aineid kättesaadavaks teha.!

Hiljuti sain E. N. Setälä käest kirja, kelles ta soovi avaldas, et Kalevipoja ained kokku kirjutataks ja välja antaks. Ma olen Kalevipoja ainete korjamises ju enam kui 10 aastat tööd teinud, vähemalt nende ainete korjamises, mis Eesti rahvasuus leida. Rohkete aineid on ju koos ja ootavad ainult trükki minemist. Hädaste läheb aga tarvis, et ainete kogu võimalikult täielik saaks. Nagu tuttav, ei paku Kreutzvaldi Kalevipoeg teadusele palju tuge: osalt käib ta ainetega liig vabalt ümber, osalt puudub tal Kalevipoja aineid, osalt jälle tõmbab ta sekka aineid, mis õieti sinna ei kuulu. Tingimata tuleb kindlaks teha, kui palju just rahvasuus Kalevipojast teab. Seepärast pangu nüüd, mil Kalevipoja ainete väljaandmine käsil, igaüks, kes midagi rahvasuust Kalevipoja kohta kuulnud, kohe käe tööle ja kirjutagu muutmata vähema kui teate Kalevipoja kohta üles. Iga vähem kui teade Kalevi ehk Kalevipoja tundmiseks leiab tähelepanemist.

Aga veel teine töö on teha. Nagu ma enne tähendasin, olen ma ka sarnaseid vägimeeste juttusid suure hulga korjanud, juttusid, mis enam ehk vähem Kalevipoega meele tuletavad, juttusid, kellest E. N. Setälä arvab, et nende alusel Kalevipoeg sündinud. Kui ka palju juttusid sarnastest vägimeestest (Matsi p. Matsist, Hansu pojast Hansust, sepapojast, karupojast, Karu-Ivanist, Karvasest Ivanist, piiskopi pojast, proua-, tüdruku-, koera pojast jne.) koos on, leidub rahvasuus veel mõndagi teisendit, mis lugu teisest küljest valgustavad. Niisuguste juttudegi kogu tuleks võimalikult täielikult välja anda. Sellepärast palun väga sarnaseidki juttusid rohkel mõõdul üles kirjutada ja mulle saata. Kui kõik vägimehe jutud koos ja trükist ilmunud, siis võib julgelt otsust teha, kuidas Kalevipoja loo tekkimist ära tuleb seletada. Põhjalikuks saab seletus siis, kui laiad ringkonnad omalt poolt kaasa aitavad ehitusekiiva kokku kanda.

M. J. Eisen.

Ansomardi, „Elu-Pudemed“, Tartus 1909, K. Sõõti trükk ja kirjastus, 189 lhk., hind 70 kop.

Ometi korra saab auuvõlg Ansomardi vastu tasutud, tema algpärlised jutud pääsevad kogu-väljaandes ilmuma. Praegu, parajaste enne

jõulu, sündsaks jõulukungituseks nii mõnelegi, on nendest esimene vihk ilmunud.

„Elu-Pudemed“ — pealkiri ei tahtnud esite meeldida, tuletas nagu midagi meeles, mis kuhugile kogemata maha pudenenud. Pärast mõtlesin: Ansomardi tahab sellega tähendada, kuidas jutukesed tema elus aastate jooksul siia ilma saavad, — tükikese siia, tükikese sinna, nagu üksikuid teri poetas ta neid ajalehtedesse ja mujale.

Imelik mees, see — Ansomardi. Soldat, ohvitser ja — ilukirjanik. Mis me harilikult ohvitserist oleme näinud, mis me väemeeste kasvatamisest oleme kuulnud, ei see lase meid väemundri sees kirjanikku mõelda. Ohvitser on — liblikas, kes lillelt lillele lendab, liblika kombel päikese sära sees mängib, et täna elada ja homme ehk juba auuväljal kolletada. Võtja elut, mis sellele anda, on tema kõigeülem tarkus; täna elame, homme sureme. Teisiti jälle: tüütu on ohvitseri elu, üks igavene ikka nendesamade kohuste täitmine, masinajätk masina sees, sellepärast vabadel tundidel — hei, elagu elu!

See on ohvitser.

Mitte aga Ansomardi. Eestimees on tuhandete nähtavate ja nägemata sidemetega seotud oma rahva, kodumaa ja kodu, oma — Eesti iseloomu külge, olgu ta ka ohvitser. Truu oma kohustele, täpipealsuseni nagu teenistus seda nõuab, autähed rinnal — „kas vast ikka vist ehk“¹⁾ see vana Eesti iseloom Eesti ohvitseri liblikaks saamast ei hoi? Teisiti jälle: „Kas vast ikka vist ehk“ selle vana — „puru“ puudus teda elamast ei keela: elagu elu!

Ei ole Ansomardi juures vaja targutada, mis põhjustel tema oma jutukesi kirjutas. Vaja neid lugeda, kõigile on ta oma enese iseolemise pitseri peale vajutanud. Palju armastas ja armastab meid Ansomardi. See ajas teda ka ohvitseri põlves jutu kujul meile ikka jälle midagi ütleva ütleva, mis ta näinud, kuulnud, tähele pannud oli — mis temale rahu ei annud, enne kui see üteldud oli.

„Elu-Pudemed“ on elu enese küljest lahti pudenenud lood enamiste, ja poetatud — iga tera enamiste iva. Võib ju olla, otsustavad teised teisiti, leiavad nendes palju morali ja vähe kunsti — mis mina tean, mina otsustan nagu nokk mulle kasvanud ja süda tunneb: see on hulga aja pärast jälle algupäraline ilukirjandusline toode ja nõndanimetatud „armsale maarahvale“, minu arvates aga igapähele, kes vahetevahel ka juttu juttu ja lugu sissu pärast lugeda tahab ja keda üksi kangeste keerulised piltlikud üteldused ja sõnadekõlina kuhjamine ei toida. Ei püüa ju uuemad voolud kunstis ja kirjanduses igapäsetele midagi pakkuda: „kunst kunsti pärast“, kinnitatakse, „ehk muidu ei ole kunstnik (ja kirjanik) loomises vaba. kunstnik loob iseenele.“

1) Ansomardi enese ütetus, ühe jutukeses pealkiri.

Tore, kui kunstnik ainult iseenesele loob. Aga meie, kui meie kunstnikule järele tunda ei jaksa? Kunst saab ehk küll — Grenzsteiniga ütelda — õrrele, aga meie jääme — kõrrele.

Tuleks veel tõsiselt ära kaaluda, kumb kasu või kahju meie seisukohalt suurem on, kas see, et meie kirjandus maailma kirjanduses omale kohakest võita püüab, aga oma rahvale laiemas mõttes võõraks jääb, ehk jälle ümberpöördu.

Ansomardi ei ole oma lugusid ainult armsale maarahvale ei mõelnud ega kirjutanud, see ongi see Ansomardi kunst, et ta kõigile kirjutada on osanud. Lühike, selge, nagu vasaraga löödud on enamiste tema väljaütlemise viis, aga sünnitab siiski ümbrusele oma õhuringi, loob elavuse. Seal on humori, mitte pilkamist ja labast nalja („Jah Teie kõrgeauusus“, „Naese ustavus“ ja t.), seal on sügavat inimlikku tundmust (Örnavereline“, „Kirikurövel“, „Narr suhkna“), peenikest hingeelu („Esimene eluhoop“ ja t.), seal on „Eesti talupoiss“, seal on isegi muinasjuttu, — üks lugu ei ole teise sarnane, kirju kogu, nagu — ohvitseri munder, särab aina. Ja siiski nii rahulik kõik, ilma suurte erutusteta, nagu tasane — ilma mägedeta Järvamaa, kust kirjanik pärit.

Hea on Ansomardi raamatut kätte võtta, selle on haritud, peenemaitseline, eluküps mees kirjutanud, kes oma maad ja rahvast armastas. — Et Ansomardi kirjakeeles mõnikord natuke oma rada käib, ka see on tema iseäraldus, mis kellelegi peavalu ei pruugi teha.

Raamatu paber on kore, mitte kangeste läikima pressitud õhuke, antiqa trükk ilus ja puhas, kaaneilustus mitmevärviline, kunstnik N. Triiki joonistuse järele. Kahju, et pealkiri raske lugeda, pead õige alles silmitsema, enne kui „Elu-Pudemed“ välja lugeda saad. Ornament on ehk natuke võõras, ei ole nagu oma, aga mõju on hea.

A. Kiltzberg.

Mait Metsanurk, „**Vahesaare Villem.**“ Roman. Tallinnas 1909. 231 lehek. Hind 60 kop.

Mait Metsanurga uus romaan kujutab külaelu varjukülgesid. Terve sündmustik on täis elutragikat. Kes igapäevast halli elu vähegi tunneb, leiab „Vahesaare Villemist“ tingimata midagi, mis tema mälestusi värskendab, kuid selle kõrval on kirjanik sagedaste ka märgist mööda lasknud, paiguti liig palju ühesugust värvi tarvitanud, mis üleüldist mõju märksa vähendab. Sellega võib ehk osalt ka seletada, miks „Vahesaare Villem“ vähem tähelepanemist on leidnud, kui tema eelkäija „Isamaa õilmed.“ Kuna „Isamaa õilmeid“ mitmekülgselt arvustati, ülemaa tema üle referaatsid ühes läbirääkimistega peeti, vaigitakse „Vahesaare Villemi“ ilmumise puhul hoopis. Kuna „Isamaa õilmetes“ enamvähem mitmekülgne kujutus oli, pakub „Vahesaare Villem“ meile ainult varjukülgesid külaelust ja sedagi puudulikult, moonutatud, valeyärvides. Tundub lugedes, nagu oleks töö poolküp, valmimata, nagu oleks see puudulikult, osalt ilma kindla plaanita ette toodud, mida kirjanik omas romaanis kujutada on tahtnud.

Juba esimestel lehekülgedel leiame võõrastava pildi, millega leppida ei taha. Villem, Vahesaare tulevane peremees, seisab isa surmavoodi ees, kuuleb halli isa viimaseid manitsevaid sõnu, näeb, kuidas isa silmad kinni vaovad, kuid kõigest sellest hoolimata jääb ta süda kõvaks — pisarad ei tule silma, olgugi, et Villem heameelega neid näeks. Ja ometi mõjuvad isa sõnad tema peale; ta peab neid meeles, töötab oma eluradasid koguni nende järele ajada. „Ära sa seda kaasikut ära müü, pea kohta edasi,“ on isa viimased sõnad surmavoodi peal. Villem töötab seda pidada; kuid kõik see sünnib nõnda külmalt, osavõtmata. Ta lahkub ise surmavoodi juurest, läheb põllule teiste juure, võtab vikati kätte ja hakkab töugu niitma, kuna ta üle õla emale ütleb: „Mine kodu, isa on surnud.“ Miks kõik see nõnda, jääb romaanis täieste põhjendamata, olgu siis ainult, et õhtuks töugu kokku tahetakse panna!?

Villemi kaju on välja arenemata. Ta teeb tööd, orjab hommikust õhtuni, sunnib teisi taga, näib, nagu oleks tal kindel tahtmine elurada isa sõnade järele juhtida, kuid juhtumised linna trahterites jne. räägivad teist selle mehe kohta.

Ta on puruvaene, rabeleb võlgade sees, kuid kõige selle peale vaatamata armastab ta vaest tüdrukut Maalit, keda ka viimaks omale naoseks võtab, olgugi et Maali enam „puhas“ ei ole. Ta peab neitsilikust puhtusest suurt lugu, ähvardab aauröövijat koguni ära tappa, käib aga ise linnas lõbumajades. Ühelt poolt sihikindel mees, kes oma eesmärgi kättesaamiseks kas või tulest läbi läheb, teiselt poolt nõrk pilliroog, mida tuul ja laened hõlpsaste sinna tänna kõigutavad.

Samasugune on ka Maali. Ta peab neitsipõlves abielurikkumist suureks patuks, ei taha koguni Villemi naiseks saada, kui õel Annus ta auu ära riisub. Pärast käib ta aga vabatahtliselt Annuse juures magamas, tema metsikuid ihasid kustutamas. Ja seda ainult sellepärast, et Annus nõnda ruttu siis võlgasid Villemi käest tagasi ei nõuaks. Kust korraga see muudatus, et „püha abielu“ ise porisse tallab. „Armastusest oma mehe vastu,“ ütleb kirjanik Maali suu läbi, kuid see ei rahusta veel meid. Armastus oma mehe vastu ei avalda ennast niisugusel kujul iialgi.

Annus ja Sahker on kõige rohkem õnnestanud kujud, iseäranis viimane. Üleüldse on pildid trahteris ja võlatingimiste juures Sahkeri ning Annusega kujukamad, kui külaelu kirjeldustes, mida kirjanik oma ülesandeks on teinud. Lodev suguelu on trahteripidaja Sahkeri juures ka õieti tabatud joon; Annuse taltsutamata kired on aga kahtlemata liialdatud.

Kõige tumedamaks jäävad Villemi venna Kaarli ja õdede iseloomud, kuna kirjanik just neid kõige täielikumalt oleks pidanud karakteriseerima, et kurva perekonnaelu üle täielikku pilti saada, et kõiki seda põhjendada, mis Vahesaares sünnib. Praegu näib see kirjaniku hea tahtmise järele ainult nõnda sündivat. Miks valitseb Vahesaares alaline vaen Villemi ja teiste perekonna liikmete vahel? Pärast poole on see vähegi põhjendatud,

kui Villem linnast tulles alati purjus on, kui ta „laia tee“ peale sattub, aga vaenulikkude olekut märkame juba isa surma aegu, tõuniitumise juures.

Hästi tabatud kuju peale Sahkeri ja Annuse on Villemi vend Hendrik, kes linnas teenib ja kohe pärast isa surma oma „osa“ kätte nõuab. Ta on „peenikene saks,“ kes oma osa ei „päri,“ vaid „ärbib,“ kuid selle juures laseb kirjanik teda sulaselget „matsi“ keelt rääkida. — „Ma küsisin ahvukadi käest järele“ jne.

Et aga teised õed vennad Hendriku jälgedes käivad — oma „osaid“ ka kätte hakkavad nõudma, on raske uskuda; annavad nad ju osaid Vahesaarel, orjavad ja higistavad üheskoos. Kas neil tõeste siis „kallis isa kodu“ nõnda „odav“ on, et ise hävitama hakkavad? Kaudsel teel kujutab M. Metsanurk romaanis ka inimest, kes oma rahakuju juures alalist vahti peab, seda jumaldab, kuid kahjuks vale värvides. Nõnda rüütli viisi sõjariistadega ehitatult, revolver iga silmapilk peos, mitme luku ja riivi taga ei valva küll sarnased ihuskaelad oma „kullalademeid.“ Enamaste on nende varandus kuhugi ära peidetud, ja ise elavad nad nõnda, et kellegil nende varandusest aimugi pole.

Matused on valeste kujutatud. Matused kui leinapidu peetakse harilikult väiksemalt, kainemalt, kui teisi perekonnapidusid, vähemalt enne surnu ärasaatmist on lugu nõnda. Surnu viidakse ikka matuste esimesel päeval maha. Mait Metsanurk laseb aga enne surnu ärasaatmist eelmisel päeval ja järgneval ööl rahvast kärerikast „pidu“ pidada ja öösel noort-rahvast mööda lakkasid ronida. Üleüldse kirjeldab kirjaniku sulg suguelu meie talurahva seas liialdatult, nõnda lodev suguelu mitte ei ole, iseäranis abielu rahva juures. Kui lõpuks romaani kõneviisi peale pilku heidame, siis ei või ka siin muud teha, kui aina laita. Mait Metsanurk, kes „Noor Eesti II“ albumis ühes teiste „noortega“ võimalikult „modern“ püüab olla, astub siin mitmed aastakümned tagasi ja tarvitab võimatu labast kõneviisi. Jämedad sõnad ja labased laused panevad iga sammu peal kõrvad huugama. Kas ilma nendeta võimata on külaelust pilti pakkuda; kas meie külaelust muud midagi ei leia, kui aina labasust? Või nõuab seda „realismust“?

„Kadri võttis madala paku“ otsas istet ja laskis ilma hammasteta lõugu jahvatada.“ „Andrese suu venis naerust kõrvuni lahti.“ „Minu pärast võta või teise talu emmis omale naeseks“ jne. Niisugused ja hoopis pahemad „pärlid,“ mida välja kirjutada ei tihka, ehivad romaani kõneviisi. Tõsine kunstitöö sarnaseid labasusi ei tunne. Võib olla ei tahagi „Vahesaare Villem“ kunstitöö olla? Igatahes on raske romaanile kohast paika kirjanduses leida.

M. Luts.

„**Tähtede poole**“ (Tähendused hra J. Kukk'e arvustuse kohta).

Leian tarviliku olevat mõnda tähendust selle arvustuse üle teha, mida J. Kukk raamatu kohta „Tähtede poole“ „Eesti Kirjanduse“ XI. andes m. a. on avaldanud. Arvustaja toob ainult puudusi ja vigasid ette

millest peaaegu ükski raamat ilma ei ole, aga tema headest omadustest ei taha tema palju sõnagi lausuda. Tema ütleb, et Rau mõte ehk õpetus enam ajakohane ei ole. See ei käi küll vist tõega kokku, sest meie praegune kiriku-usk ei ole veel sellest puhastusetulest läbi käinud, ega neid edusammusid teinud, mida Rau õpetus ägedalt nõuab, vaid hoiab veel kõigest väest kirjatähdest ja usudogmadest kinni ja äratub tumedate usudogmade läbi mõtlejates inimestes leigust ja vastikut tunnet usu vastu, kuna aga Rau vägeval, elaval sõnal usudogmade ja kommete vastu välja astub: ta nõuab usupuhastust ja edenemist mõistuse alusel, ja et usk peab ka edusammusid haridusega ühes tegema, niisama nagu see poliitilises ja sotsiaalses elus sünnib. Sest see, mida meie usume, peab arusaadav, otsekohene ja selge olema. Kõik, mis tume, arusaamata, on vastik, äratub kahtlust ja hirmu.

Ja edasi ütleb arvustaja, et teadus, mis 50 aasta eest maksev oli, nüüd ümber on lükatud. Mõne teaduseharuga on lugu küll nõnda olnud, aga see ei puutu asjasse, sest Rau õpetuse otstarbe ei ole ju tähe- ehk loodusteadust uurida, vaid ususelgituseks on ta ülevalnimetatud teadust abiks võtnud. Vanal ratsionalismuse ajal olla Rau õpetusel tähendus olnud, aga nüüd mitte, ütleb herra Kukk. Rau ratsionalne ehk mõistuseusuline õpetus ei ole praegusel ajal oma tähendust ja väärtust mitte sugugi kaotanud, sest ratsionalismuse püüab mõistuse najal usupõlde valgustada, ja mõistus on ju meie kõige ülem ja kallim vara, mispärast ei pea meie siis tema häält kuulda võtma ka usuasjades. Meie praegune põliste dogmade ja ilmutuse peale rajatud kiriku-usk ja tema kasude kaitsjad on alati tema vastulised olnud ja on nüüdki. Rau nõuab ka mõistusele otsustamise ja valitsemise õigust usuasjades ja järelemõtlemist selle üle, mida meie usume, kuna aga kiriku-usk meid käseb pimedastpääst, järelemõtlemata seda uskuda, mida ta ette kirjutab. Seda tõendab ka arvustaja oma sõnadega: „Mis mõistusest pärit, on teadmine ja mitte usk.“ Veel ütleb arvustaja: „Usk ja usklikmeel on inimese lahutamata osa.“ Siis peaks ju tema ütluse järele ka usk mõistusega käsikäes käima.

Kristus ei olla mingit tarkust toonud ratsionalismuse mõttes, on arvustuses üteldud. Ometi on ta mõndagi õpetust ratsionalismuse mõttes meile andnud. Ta ütleb: „Saage täielikuks, nagu teie Isa taevas täielik on!“ Sellega kihutab tema meid täiuse ja selguse poole püüdma, ja seda sihti saame ainult mõistuse läbi kätte. Edasi ütleb Kristus: „Värsket viina ei tohi vana astjate sisse panna, sest siis kärisevad astjad lõhki.“ See tähendab: uus vaim tarvitab uut vormi. „Aga hoiatuse peale vaatamata panivad ristiusu preestrid Kristuse vaba, elujõulise mõistuseõpetuse vana raugenud pagana- ja juudiusuvormidesse. Siis sündis, mis sündima pidi: värsket viina käristas vanad astjad lõhki ja elujõuline vaim püüdis ennast mitmesugustes mõtetes ja ususeltsides vabaks teha, kuni ta viimaks 16. aastasaja usupuhastuses täie jõuga kitsendavad kütked katki käristas. Vaevalt oli Lutherus uue vabaduse võitnud, katsus ta ise jälle värsket käärimata viina osalt vana astjate sisse mahutada, kuna tema vanad rau-

genud õpetused: „armust“, „kuradist“, „päritud patust“ jne. oma õpetuse sisse üles võttis ja nõnda uueste põhjust andis, et Kristuse vaba mõistuseõpetus vana vormidesse, mis ammu oma aja äraelanud, surutud sai.

Niisugustel tõsistel, suurtel politika ja vaimuhariduse käärimise aegadel peaks igaühe kindel hool olema, vanu vormisid kaotada ja seaduslikul teel uutele vormidele teed rajada, sest uus vaim tarvitab tingimata riiklistes, seltslistes ja usuoludes uusi vormisid. („Tähtede poole“ lhk. 35.)

Arvustaja ütleb, et praeguse aja jutlus peab dogmatika kuue seljast ära võtma ja eetika alusele astuma. See oleks õige, aga meie praegune kiriku-usk ei tee seda mitte, kuna Rau küll seda elaval sõnal nõuab, et dogmatika asemele eetika ehk kõlbluseõpetus asuks.

Rau tarvitavat Jeesuse nime, aga ei oskavat temaga midagi peale hakata. See ei ole mitte nõnda, sest Rau on meile Jeesust inimsuse, kõlbluse ja täielikkuse eeskujuks seadnud, aga mitte teda nõnda loomuvastuliselt ettekujutanud, nagu seda kiriku-usk teeb. Rau jutlus ei seista mitte theismuse, vaid deismuse alusel, ütleb arvustaja. See on õige, et Rau jutlus mitte theismuse alusel ei seisa, sest theismus kujutab Jumalat kui ühte isikusarnaselt ilmuvat olevust, kes piiblliloo järele inimese kombel inimestega olla kõnelenud, kuna aga deismus Jumalat mõistuse ja uurimise najal kui arusaamata, kõigi asjade algust ette kujutab. Mõtletaja lugeja saab aru küll, missugune vahe siin on.

Mis aasta arvu kohta on üteldud, et ta puudub, siis on ta kogemata ühel jaol raamatutel välja jäänud. Ta on Eestikeeli 1908. aastal väljaantud ja Saksakeelse raamatu järele tõlgitud, mis 1893. aastal on trükitud. Laulude kohta on ütelda, et nad just nõnda tunderikkad ei ole kui algupäralised Saksakeeles, aga moonutuseks nad küll ei ole, nagu seda arvustaja ütleb.

Raamatut „Tähtede poole“ arvustades, kirjutas hra J. K—pp „Postimees“ nr. 55 (263) 1908 a. muu seas järgmiselt:

„Inimesesoo edenemise käik läheb alt ülesse. Seletamata pimedusest tuleb inimene ja sammub valguse poole, pikkamisi, aegamööda, aga ta liigub ometi edasi. Mida enam ta valguse mõjukonda saab, seda heledam hakkab tema edenemise lõpusiht, täielikkus, temale silma paistma, aga seda selgemaks saab ka teadmine, kui suur vahe veel tema ja lõpusihi vahel on, ja kindlamaks saab nõu seda vahet vähendada. See on mõte, mis Rau „vabadest jutlustest“ läbi käib.

Juhatajaks tahab Rau olla kõige edenemise lõpusihi, täielikkuse otsimisel ja leidmisel. Ja ta näitab, kuidas seda täielikkust ainult Jumala juures leida võib. Ta õpetab meid Jumalat otsima ja leidma loodusest ja ajaloost. Terve loodus on temale elav jutlus Jumala olemisest. Selle Jumalaga, kes täielikkus on, ennast vastu seades, peab mõtletaja inimene püüdma temale ligemale jõuda, täielikumaks saada. Kristuse õpetus on selle juures heaks ja usutavaks teejuhatajaks.

Need, kelle usk kindlates, põlistes dogmatilistes lausetes juba puhkepaiga leidnud, tema juurest palju midagi ei leia, need peavad tema kui „usuvastulise“ kõrvale heitma.

Kellele aga selge on, et usk ennast elus peab ilmutama, mitte aga ainult õpelausetes, ja kes otsimist ja uurimist ülemaks peavad kui niisugust seisukorda, kus enam midagi tarvis otsida ei ole ja sellepärast täieline rahulolemine valitseb, see leiab Rau kirjeldusest õige palju, mis temale püüdmises ülespoole, tähtede poole, juhatuseks, selgituseks, äratuseks ja kinnituseks olla võib.“

J. Mõistus.

Dr. M. Wilh. Meyer. Maakera nabade saladused.

Saksa keelest **J. Parik.** Noor-Eesti väljaanne, 1909. 96 lhk. Hind 35 kop.

Mis hea ja ajakohane, ainult see on tõlkimiseks sünnis. Nüüd, kus põhjanaba küsimus nõnda ütelda päevakorral on, kus Peary paari asjata katse ja mitmeaastase vaeva järel viimaks põhjanabal ära käis ja ameriklaste auuahnetele püüetele „põhjanaba üles leida“ lõpu tegi, nõnda et tulevikus põhjanaba maadele ja vetele ainult rahulikku, teaduslike sihiga uurimise teekondasid ette võetakse, oli paras aeg seda rahvaraamatut Eesti keele muretseda, et ka meie rahva laiemaid ringkondasid nabamaade uurimise ajalooa tutvustada.

Raamat (alguskeeles „Die Rätsel der Erdpole“) on kuulsa „Urania Meyer'i“ kirjutatud. Tuntud teadusemees ja populariseerija jutustab kaunil keelel ja kaasakiskuvalt omas lühikeses kokkuvõttes tähtsamatest maakera nabade uurimise teekondadest ja neist suurtest raskustest, milledega julged uurijad võitlema peavad. Ühtlasi kirjeldab ta möödaminnes nabamaade elanikke, looma- ja taimeriiki ning näitab, missugune tähtsus ettevõetud uurimistel on. — Alguskeeles on seda rahvaraamatut viie aasta jooksul korda kümme suuremal arvul trükitud.

Natuke hooletu ja rutuga tehtud tõlge ei jõua Meyer'i keele ilu ja jutustamise elavust edasi anda. Raamat kubiseb võõrakeelsetest sõnadest, milledele seletust pole kaasa antud. Olgugi, et paljud tarvitatud võõrad sõnad nõnda ütelda rahvusvahelised on, ei tunta neid meie külatänavas, kus raamat omale lugejaid peaks leidma, ometegi mitte. Kuigi lugejal kohane sõnaraamat peaks käepärast olema, siis on selle tarvitamine lugemise juures ikkagi tülitav asi. Raamatu siht on kergeste arusaadaval keelel teadmisi rahva sekka kanda. Võõrakeelsed sõnad ilma seletusteta takistavad aga lugeja arusaamist.

Mitme hra Parika tõlkes tarvitatud võõrakeelse sõna asemel oleks võinud eestikeelne seista, näit. „teorie, geografiline, biologiline, meteorologia, loodusepanorama, kontrast, polarimaa, batsillus, gruppe“ j. m. t. Siis ei ole tõlkija omas võõraste sõnade tarvitamises sugugi järjekindel. Ekspeditioni, ekvatori, assistendi, etnografia ja gletscheri kõrval seisab lemmasarvelt laenatud p ü g a l (lhk. 9), mis selle tõpra perekonna rõõmupidu meelega tuletab. Ometegi on k r a a d omale Eesti keeles ammu

ju kodanikuõiguse saanud, ja praegusel ajal tohiks igamees teada, mis külma- ja soojuse-kraad tähendab. Õnetu pügalaga ei saa ka mitte kõiki kraadisid ära tähendada. Kuidas kõlaks näituseks pügaldataud üliõplane ehk pügalaga üliõplane?! — Lhk. 26 on „tropika looduse“ kõrval, „põhjamaa jääkõrb.“ Lhk. 83 on eestikeelsele saadusele suludes (klambrites) produkt seletuseks juure lisatud, lhk. 93 — vaatetornile — observatorium niisama. Ainult mõnes üksikus kohas on võõrakeelsele sõnale eestikeelne seletuseks ligi antud, ja seal on need „seletatud sõnad“ ilma selletagi enam-vähem tuttavad, näit. ekvator, teorie jne.

Teeksin raamatu 5 lhk. juure tähenduse, et pilt, mis meie maa-kerast, teda kaugelt (aus der Perspektive des Astronomen) vaadates, saaksime, ainult siis niisugune oleks nagu 5 leheküljel, kui meie tihe pilvekiht vaatlejat ei eksitaks, ja lhk. 11 juure, et „magnedi laened“ mitte ainult „traadiga telegraferimist“ ei takista.

Lhk. 5 on kosmisch „üleüldisega“ ümber pandud; sealsamas peab olema: „selle järele, missugune ots päikse poole oleks pöördud“, mitte külg. Lhk. 6 on „gewaltige Stürme“ „imelised tormid.“ Miks siis mitte juba hirmsad? Sealsamas on Abenteurer — juhtumisi otsiv elumees. Probleme — õpetlikud ülesanded. Päikse kliima vöödest kõneledes uleb kord asesõna „need“ tarvis. Tõlkijal on nähtavaste hirm saksa-keelsete „der, die, das“ ees ja ta tarvitab „nende“ ehk „niisuguste“ asemel „sarnaste.“ Kus on siin sarnadusest jutt? Niisama lhk. 36, 40 j. t. Lhk. 9 oleks „zusammenfallen“ kokkulangema asemel mõne teise sõnaga paremine tõlgitud. Lhk. 10 on „magnetische Masse“ — imejõud, lhk. 11 — saladuslik — geheimnisvoll — salalik. Kuidas „salalik põhjavalgus — virmalised“ närvisid kōdistab, on minule vähemalt arusaamata.

Veel mõned näitused tõlkija hooletusest: lhk. 6: „See külm, mis... püüab säääl omale (! A. K.) surmariiki rajada;“ lhk. 10: „... jäätanud (? A. K.) ilmaruum surmavalt vastu aigutab“...; lhk. 9: „Pääle üleval nimetatud põhjuste on nabade ülesleidmine meteorologiale selles tükis väga tähtis, et see teaduseharu maakera kui ühe suure masina pääle vaatab, mille tegevust ainult siis tundma võib õppida, kui selle mehanismuse üksikud osad kõik viimaseni põhjalikult tundma on õpitud“... Dr. Meyer kõneleb sel kohal selgel sõnal nabamaade meteorologia olude tundmaõppimise teaduslisest tähtsusest. — Lhk. 11 ütleb Meyer, et virmaliste kuju ja seisukoha ning magnedinaba seisukoha vahekorra uurimine „eine der wichtigsten Aufgaben der Polarforschung“ on. Tõlkija meelet on see aga „kõige tähtsam ja suurem ülesanne.“

Mitmel kohal on tõlkel kange võõrakeele lõhn juures, näituseks: lhk. 21... „koeri, kes eskimodest välja on õpetatud“; lhk. 24. — „Missugusesse rassesse see rahvas käib“... Lhk. 63 j. t. — „tegi ülesleidusi“ sealsamas — „sai sõidetud“... lhk. 47 — „sai viidud“ lhk. 17 — „saivad võetud“ j. m. — Sai viidud sahvrisse, kohvikann kantud kambrisse. Aga

„õhulaev viidi varjule, saaniga sõideti sohinal.“ Lhk. 75 — „sõidu valmis seadmine ja koorma eest muretsemine... langevad ära.“

Lhk. 6 seisab tõlkes: „Alguses olivad polarimaade reisidel ainult ainelised põhjused, aga pärastpoole ilmusivad ka kõrgemad eesmärgid“ (harvendus minu poolt A. K.). Sa alatu kõhuorjus küll! Sinu pärast peab ilusaid ja armsaid raamatuid kirjutama ja tõlkima.

Sõna „expedition“ tuleb peaaegu igal leheküljel paar korda ette, kuid terves raamatus ei leidu tema seletuseks ainustgi sõna. Igal pool on tagajärg otstarbega või jälle „järeldusega“ ära vahetatud (tagajärjel, mõjul, pärast, läbi j. t. asemel seisab „tõttu“, mille tähendus tõlkijale tundmata näib olevat); mõnes kohas (lhk. 23, 29) on „kauguse“ asemel „maa“ tarvitatud, mis oma mitmekordse tähendusega kergeste mõistete segadust võib sünnitada.

Siis on eestikeelseid sõnu tarvitatud, millede tähendust laiemalt ei tunta, näituseks: lhk. 11 — „viru“ („Schlund“ ei paranda siin igakord viga) lhk. 28 — „könt“, lhk. 59 — „ääbuma“, lhk. 74 — „koole“, lhk. 85 — „kunnu“, lhk. 92 — „perotada.“

Kui meie rahvaraamatus võõrakeelseid sõnu tarvitame — nende tutvustamise vastu pole ju midagi ütelda — siis teeme seda esialgu ettevaatlikult ja anname igale võõrale sõnale väikse passi kaasa. Sedasama tuleks ka uute- ja murdesõnade tarvitamise juures silmas pidada.

Olgu neist märkustest. Ehk näitavad „noored“ tulevikus lugejate vastu rohkem lugupidamist ja teevad oma tööd veidi suurema hoolega.

Nüüd, kus Peary uut reisiplaani — õhulaevaga lõunanabale — sepitseb, kus lähemas tulevikus nabamaadelt uudiseid oodata on, tohiks see lühikene endiste (enne Peary põhjanabal käimist) uurimisetekondade ülevaade lugejaid leida.

Raamatu välimus on kena, trükk ja paber hea, nagu „Noor-Eesti“ väljaannetel kunagi. Saksakeelse raamatu järel uueste tehtud pildid on kaunis rahuldavalt välja tulnud.

A. Kruusberg.

Taevalautus ja taevatähed. W. Lunkewitsch. Eesti keelde toimetanud E. H. Neumann. „Teaduse“ kirjastus, Tallinnas. 36 lhk. Hind 20 kop. (1909).

Kui W. Lunkewitsch nendele, kellele N. A. Aleksandrow omas raamatus „Приб. или Остзейскій край, эсты, ливы и латыши“ meist, eestlastest, kuulmata hirmsaid asju „luuletab“, meid täielisteks metslasteks tembeldades, — ladusal keelel väikeses kolmekopikulises „rahvaraamatus“ taevaimedest mõne vananenud kosmografia kursuse järele midagi ette „puhub“, siis on see tema asi ja nende sasi, millesse meil endid segada ei passi. Toob aga „Kultura“, „Mõtte“ või „Teaduse“ kirjastus niisugust puru kalli hinna eest meie „armsale maarahvale“ teaduse nime all, siis tohiksime küll vastu rääkida. Kui rahvale taheti teadust pakkuda ja sellekohast algupäralist tööd käepärast ei olnud, kas siis mitte paremat raamatut tõlkimiseks ei leitud, kui Lunkewitschi oma? Ja raa-

matu hind? 36 väikse lehekülje eest, millest 9 lehekülge osalt tühjad, osalt suurte pildipläarakate all on, peab inimene 20 kopikat ära andma! Aga 27 lehekülge teksti? 27 väiksel leheküljel ei jõua ometegi keegi taeva ajaloo, päikse, planeetide, kinnistähedede, sabaga-tähtede ja maailma otsa üle midagi tõeste teaduslikku pakkuda, kui ta seal juures veel „lookesi“ jutustab. Vaevalt on ühte ainet kergelt puudutatud, kui juba teise kallale rutatakse. Ja oleksivad need 27 lehekülge veel uute ja ajakohaste teadmiste põhjal jutustatud. — Vigane tõlge on paiguti sõna-sõnalt venekeelest. Tõlkija pole vaevaks võtnud tähepiltidele meiekeelseid nimesidki anda. —

Karta on, et mõni lugeja Lunkewitschi järele suurendamise klaasiga päikest „vahtima“ hakkab ja oma silmad ära põletab.

Aasta nelja eest ilmus J. L. Jürgensi sulest algupäraline töö „Lühikene Astronomia“, mis teadmisi pakub, olgugi need osalt vananenud. Rutulise töö läbi tekkinud vigade ja puuduste peale vaatamata täidab see raamat oma aset parema ilmumiseni auusaste. Siis on meil veel kenad raamatud — Dr. Bernsteini „Ilmakehade liikumise kord“ ja G. E. Luiga „Maakera elulugu“. Miks „Teaduse“ kirjastus Lunkewitschi puru-näru raamatukest meile pakub, kui meil juba paremad olemas on, pole raske aru saada, kui uue raamatu hinda tähele paneme.

A. Kruusberg.

Uued raamatud 1909.

Septembri kuus ilmuud:

- Aspasia. Kaotatud õigused. Drama viies vaatuses. Läti keelest M. Pukits. Tartus, 1909. J. Mäesepa kirjastus. Schnakenburgi tr. 16⁰ (13×17). 72 lhk. Raskus 5 loodi. 2500 eks.
- Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi õpeavad. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 16⁰ (11×18) 16 lk. R. 1 l, 300 eks.
- Grosschmidt. O., Elutöö palk. Näitemäng lauludega, kolmes järgus. Tartus, 1909. M. Hermanni tr. 16⁰ (12×17). 56 lhk. R. 3 l, 750 eks.
- Hartmann, Friedrich, Metallitamise õpetus. Tartus, 1909. Reevitsa kirjastus. Zirkli tr. 8⁰ (14×21) 188 lk. R. 17 l, 1500 eks.
- Hellat, P. Dr., Alkohollismuse põhjused. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 16⁰ (12×18) 32 lk. R. 2 l, 2000 eks.
- Lasteleht. Eesti nooresoo ilukirjandusline kuukiri. Kaheksas aastakäik. 1908. Tartus, 1909. „Postimehe“ trükk ja kirjastus. 8⁰ (14×21) 100 lk. Piltidega. Raskus 10 l., 500 eks.
- Ottas, J. Dr., Silma marjad (trachoma) ja nende vastu võitlemine. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8⁰ (14×21) 16 lk. Piltidega. R. 1 l, 1000 eks.

- Tschechow, Anton. Juubelipäev. Ühevaatusline naljamäng. Tartus, 1909. Hermanni tr. 8° (12×17) 24 lk. R. 2 l. 750 eks.
- Rätsep, P., Emakeele elavad healed. I. raamat: healikud. Iseõpetaja aabits. Lugemise ja kirjutamise õpetus viies raamatus, Võrus, 1909. E. Bergmanni tr. 8° (15×22) 66 lk. Piltidega. Raskus 6 loodi. 10,000 eks.
- Seeberg, R. Prof., Tõsine ristiusk. Eesti keelde J. A. Rahamägi. Viljandis 1909. Peeti tr. 16° (12×18). 47 lk. R. 4 l, 2000 eks.
- Üleskutse Eesti suguvõsade loo uurimiseks. Tartus, 1909. „Eesti Kirj Seltsi“ kirjastus. „Postimehe“ tr. 8° (14×22) 4 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Uued pidu kõned. Tõe ja naljasisulised sünnipäeva, perekonna lahkumise tähtpäevadel ja seltsides peetavad pidukõned. Tartus, 1909. Hermanni tr. 16° (12×17). 96 lk. R, 5 l. 2000 eks.
- Aara, Mulatti tütarlaps. Ilus jutustus orja elust, Tartus, 1909. A. Lukase kirjastus. Hermanni tr. 16° (12×17). 78 lk. Piltidega. H. 20 k. R. 5 l. 1500 eks.
- Barack, Max. Reinuvader Rebane. Tõlkinud L. Grosschmidt. Tartus, 1909. Hermanni tr. ja kirjastus. 16° (12×17). 112 lk. Piltidega. H. 25 k. R. 5 l. 2000 eks.
- Eesti karskuse seltside keskoimekonna ringkiri nr. 11 Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8° (18×22). 4 lk. R. 1 l. 100 eks.
- Eesti karskuse seltside ja karskuse seltside Keskoimekonna 1908 a. aruanded. Tartus 1909. „Postimehe“ tr. 16° (12 · 18). 24 lk. R. 2 l. 700 eks.
- Eesti Vastastiku Kredit-Ühisuste ühine aruanne 1905—1908. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8° (23×29). 12 lk. R. 2 l. 20,000 eks.
- Erekmann-Chatrlian. Prantsuse talupoja ajalugu. Ajalooline roman 4—5 anne. Eesti keelde Linda Jürmann. Tartus, 1909. J. Reevitsa kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×22) 49 112 lk. H 5 kop. R. 4 l. 1900 eks.
- Gands, P. ja R. Clairbrook. Praktikaline Inglise keele õpetus. Täielise väljalugemise õpetuse grammatika, ümberpaneku harjutuste, tarviliste kõnelemiste ja valltud sõnastikuga. Tallinnas, 1909. Neumanni kirjastus. A. Laurmanni tr. 8° (14×20). 144 lk. H. 75 k. R. 9 l. 3000 eks.
- Hoidke alkoholi eest! Tartus, 1909. Eesti Karskuse Seltside Keskoimekonna kirjastus. „Postimehe“ tr. 4° (23×35). 1 lk, R. 1 l. 3000 eks.
- Kodukord Tartu Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi korrapidajatele. Tartus, 1909. G. Zirki tr. 4° (23×35). 1 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Kooli raamatukogu nimekiri. Kokku seadnud Eesti Põllumeeste Seltsi koolinäituse toimekond. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. ja kirjastus. 16° (11×17). 16 lk. R. 1 l. 5000 eks.

- Liiw, Jakob. Vihud. Tallinnas, 1909. Pihlaka kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. (13×20). 230 lk. H. 80 kop. R. 17 l. 2000 eks.
- Meie maakera viimased minutid. Maailma ots. Pärnus, 1909. Birkhani tr. 4° (18×35). 1 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Missioni sõnumed. Tallinnas, 1909. A. Mickvitzi tr. 8° (14×20). 16 lk. R. 1 l. 4,500 eks.
- Nimekiri põllutöö väljanäituse ja kunstitööstuse väljanäituse jaoks, mis Tallinnas 21—24. jaanikuu päevani 1909 ära peetakse. Tallinnas, 1909. „Rev. Beob.“ tr. 8° (14×21). 26 lk. Piltidega. H. 10 k. R. 3 l. 300 eks.
- Rinne, G. F. Nende kinnituseks, kes võõral maal kodust kohta igatsevad ja kodupaika taevast nõuavad. Esimene jagu: Usuõpetus. Teine jagu: Kodune Jumala teenistus. Iseäranis nekrutide heaks, aga ka nende hinge kasuks soovitud ja kokkupandud, kes oma leeriõpetust ei taha unustada. Tallinnas, 1909. 2-ne tr. J. Rinne kirjastus. A. Mickvitzi tr. 8° (15×23). 255 lk. R. 19 l. 3000 eks.
- Eesti asunduste kirjeldamise kava. Tartus, 1909. G. Zirki tr. 8° (18×23). 4 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Helenius, Alli ja Matti. Alkoholi mõju. (Soome keelest tõlgitud). Tartus, 1909. Eesti Karskuse Seltside Keskoimekonna kirjastus. „Postimehe“ tr. 16° (12×18). 64 lk. Piltidega. Raskus 5 loodi. 2000 eks.
- Laulud Võru praoskonna sinodi jumalateenistusel Vastseliinas 26. mail 1909 a. Võrus, 1909. Pohlaku tr. 8° (15×23). 4 lk. R. 1 l. 2000 eks.
- Leerilaste õnnistamise päeva jumalateenistuse laulud. Võrus, 1909. Pohlaku tr. 8° (15×23), 4 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Orrav, Ernst; Koorelahutaja „Globe“ pruukimise õpetus. Tartus, 1908. „Põllumehe“ kirjastus. Bergmanni tr. 8° (13×19). 49 lk. Piltidega. R. 3 l. 5000 eks.
- Sädemed 1908. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8° (21×28) 96+4 lk. Piltidega. R. 21 l. 700 eks.
- Aav, Herman. Elu-kevade. Mõtted ja soovid. Tartus, 1909. Sööti tr. 16° (13×19). 86 lk. R. 8 l. 1500 eks.
- Eisen, M. J. Eestlaste sugu I. Tartus, 1909. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. „Postimehe“ tr. 8° (14×21). 96 lk. H. 70 k. R. 9 l. 2000 eks.
- Kanapää kiriku Piiblipühäl 1909 a. Tartus, 1909. Sööti tr. 8° (14×21). 4 lk. R. 1 l. 2500 eks.
- Kukk, T. Arvamise Ülesannete kogu alguskoolidele. I, II ja III kooliaasta. G. J. Jurevitschi järele eesti koolide tarvis seadnud. Tartus, 1909. G. Zirki trükk ja kirjastus. 8° (14×21). 150 l. R. 10 l. 5000 eks.